Ekonomist

PRILOG

EKONOMSKO - POSLOVNI MJESEČNIK br. 7-8/2000

IMF Working Paper

Research Department

Grzegorz W. Kolodko[1]

Globalizacija i catching–up: Od recesije do rasta u tranzicijskim gospodarstvima

Gledišta dana u ovom radu isključivo su autorova i ne odražavaju nužno stavove MMF-a ili MMF-ove politike. Rad opisuje autorova istraživanja i publiciran je kako bi izazvao komentare i buduće rasprave.

Tranzicijska recesija u zemljama Istočne Europe i bivšeg Sovjetskog Saveza trajala je duže nego što je bilo očekivano. Naslijeđe iz prošlosti i nedavne pogrešno donesene odluke pridonijele su sporom napretku. S početkom strukturalnih reformi i institucionalne izgradnje, post-socijalistička gospodarstva započela su s oporavkom i, zajedno s nekim vodećim zemljama, izgrađuju osnovu za brži rast. Postoji mogućnost da će u širem kontekstu globalizacije, nekoliko ovih gospodarstava s tržištima u nastajanju biti u mogućnosti uhvatiti korak s naprednijim industrijskim gospodarstvima u iduće dvije generacije.

[1] *Ovaj rad nastao je kada je autor bio gostujući predavač u Istraživačkom Odjelu i odjelu za fiskalnu politiku MMF-a. Grzegorz W. Kolodko profesor je na varšavskom Ekonomskom fakultetu i izvanredni profesor na fakultetu Rochester i na UCLA. Bio je poljski potpredsjednik i ministar financija od 1994. - 1997. godine. Gledišta prikazana u ovom radu isključivo su autorova i ne odražavaju mišljenje MMF-a ili poljske vlade, niti bilo koje druge organizacije s kojom je autor eventualno povezan.*

Sadržaj:

I. Uvod 3
II. Globalizacija i post-socijalistička transformacija 3
III. Tranzicijska recesija i Velika depresija 1990-ih 5
IV. Različiti putevi ekonomskog pada, oporavka i rasta 8
V. Politika i uloga institucionalne izgradnje 12
VI. Vanjski šokovi (utjecaji) i catching-up proces 14
VII. Četiri scenarija za dugoročni rast do 2050. 16
VIII. Aktivne politike za catching-up u 21. stoljeću 22
IX. Zaključci 25

Tablice:

1. Ciklusi ekonomskog rasta u centralno planiranim gospodarstvima, 1950-89 5
2. Prosječna stopa rasta u centralno planiranim gospodarstvima, 1950-89. 6
3. Recesija i rast u tranzicijskim gospodarstvima: Stope promjena BDP-a, 1989-99. 7
4. Tranzicijske zemlje: Trajanje recesije i rast u 1990-99. 9
5. Tranzicijske zemlje: Stvarni indeks BDP-a – prognoza za 2003-04. (1989=100 i 1999=100) 16
6. Tranzicijske zemlje: BDP po glavi u 1999. i 2003-04, PPP osnove 17
7. Tranzicijska gospodarstva: prosječna stopa rasta BDP-a u 2000-03.(4) 18
8. Catching-up u tranzicijskim gospodarstvima u 21. stoljeću, 2000-2050. 20
9. Tranzicijske zemlje: Godina hvatanja koraka s razvijenim zemljama 24

Grafikoni:

1. Tranzicijske zemlje: Indeks skupnog BDP-a za desetljeće 1990-99. (1989=100) 11
2. Alternativni putevi dugoročnog rasta, 2000-2050. 19
3. Hvatanje koraka s razvijenim zemljama 23

Literatura 27

I. Uvod

Povijesno nastojanje transformacije državno-kontroliranih gospodarstava Istočne Europe i bivšeg Sovjetskog Saveza od sustava centralnog planiranja do institucionalnog ustroja tržišnog gospodarstva, pothvat je bez premca. Mjesto u bivšim centralno planiranim gospodarstvima Istočne Europe i bivšeg Sovjetskog Saveza zauzela je tranzicija. Oko 25 zemalja sastavni su dio današnje globalizacije. Bez tranzicije, globalizaciji bi bila uskraćena njezina puna dimenzija i dinamika nastajanja.[1]

Ostavljajući po strani politiku i ideologiju ovih fundamentalnih promjena, glavni argument koji ide u prilog prelasku na tržišni sustav je široko uvjerenje da će uvođenje tržišnog gospodarstva poboljšati konkurentnost i efikasnost bivših centralno planiranih gospodarstava. Očekivalo se da će nakon kratkog perioda tranzicijskog ekonomskog pada novi sustav dovesti do oporavka i, kasnije, bržeg rasta. Međutim, zbog brojnih razloga ciljevi se nisu postigli.

Tranzicijska recesija trajala je puno duže nego se očekivalo, ekonomski je pad bio dublji nego što se pretpostavljalo, i oporavak nije bio – a u nekim slučajevima još uvijek nije tako lagan kao što su predočavale vlade i međunarodne organizacije. Zapravo, umjesto brzog oporavka i snažnog rasta, ispostavilo se da je produžena recesija zapravo, Velika tranzicijska depresija, koja se u nekim zemljama nastavila kroz cijelu dekadu 1990-ih. Štoviše, važno je uočiti da je efekt ove velike depresije uzeo potpuni zamah u dvama najvećim tranzicijskim gospodarstvima, Rusiji i Ukrajini, sa populacijom od ukupno 200 milijuna, ili polovicom populacije svih zemalja u tranziciji.

Dok je poslije prve tranzicijske dekade, od 1990. do 1999., indeks prosječnog BDP-a za 25 zemalja Istočne Europe i bivšeg Sovjetskog Saveza iznosio oko 65% predtranzicijske proizvodnje, u gospodarstvima bivšeg Sovjetskog Saveza pao je na čak 54%, a u gospodarstvima Istočne Europe još je ispod razine iz 1989. godine. Ovaj pad proizvodnje nije bio očekivan na početku tranzicijskog procesa. Štoviše, iznenađenje ovih nepredviđenih događaja uzrokovalo je značajne razlike u interpretaciji nastalih događaja. Ovo je istinito u odnosu na objašnjenja uzroka dugog ekonomskog pada kao i izvora brzog rasta u zemljama gdje se dogodila. Stoga je važno tražiti uzroke u korijenu ovih procesa u tranzicijskim gospodarstvima, posebice sa stajališta političkih opcija za budućnost i njihovih političkih i tehničkih ograničenja.

Slijedom toga, nakon uvoda, II. odjeljak diskutira vezu i povratnu spregu između globalizacije i tranzicije prema tržišnom gospodarstvu. U III. odjeljku prezentirani su cilj i dinamika, kao i glavni uzroci duboke tranzicijske recesije. IV. odjeljak opisuje različite puteve recesije, oporavka i rasta, zbog toga što su se ovi procesi različito razvijali u određenim zemljama i regijama Istočne Europe i bivšeg Sovjetskog Saveza. V. odjeljak razrađuje političke odgovore na izazove produžene tranzicijske depresije, posebno naglašavajući značaj institucionalnog vakuma i važnost institucionalne izgradnje. U VI. odjeljku raspravlja se o utjecaju globalizacije i vanjskim šokovima na oporavak i rast, kao i o mogućnostima i mehanizmima hvatanja koraka s visoko razvijenim industrijskim gospodarstvima. VII. odjeljak predstavlja alternativne puteve rasta i dugoročnih pasivnih scenarija sve do 2050. godine. VIII. odjeljak ispituje političke alternative i daje neke savjete, ciljajući na ubrzanje rasta i njegovo dugoročno održavanje. Na kraju, IX. odjeljak daje zaključke za buduće rasprave.

II. Globalizacija i post-socijalistička transformacija

Zadnje desetljeće 20. stoljeća bilo je označeno golemim promjenama u svjetskom gospodarstvu. Nova faza tehnološke revolucije i dalekosežna internacionalizacija tokova kapitala promijenile su izvore ekonomske učinkovitosti. Široka liberalizacija trgovine, popraćena rastućom liberalizacijom financijskog tržišta i tržišta kapitala, donijela je nove vidike i nove izazove. Ti izazovi moraju biti prihvaćeni ne samo od vlada i raznih međunarodnih organizacija, već uvelike i od privatnog sektora i nevladinih organizacija. Stoga, uoči novoga stoljeća, nemamo samo velike stare strukturalne probleme, već se i sa nekoliko novih problema moramo pravilno teoretski suočiti, posebno s dobrim političkim odgovorima.

Prvo, privatni sektor ne smije biti glavni uživalac plodova globalizacije i tranzicije, već mora biti uključeniji u upravljanje krizom, nego što je do sada bio. Uloga privatnog poslovanja raste svuda u svijetu, i u naprednim tržišnim gospodarstvima, i u gospodarstvima u razvoju – u drugima uglavnom radi golemog programa privatizacije. Stoga, privatni sektor mora imati veće odgovornosti za izlazak iz kriza, kada one nastupe. Privatni sektor u naprednim industrijskim zemljama, kada se uključuje u poslovanje na globalnoj razini – uključujući razne financijske posrednike, investicijske banke, osiguravajuća društva, i multinacionalne korporacije – mora biti više koncentriran na podjelu odgovornosti i troškova kad međunarodni protok kapitala ne daje pozitivne rezultate.

[1] *Zemljama Istočne Europe smatraju se Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Poljska, Makedonija, Rumunjska, Slovačka, Slovenija i Jugoslavija. Zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza su Armenija, Azerbejdžan, Bjelorusija, Estonija, Gruzija, Kazahstan, Kirgistan, Latvija, Litva, Moldova, Rusija, Tadžikistan, Turkmenistan, Ukrajina i Uzbekistan.*

Drugo, međunarodne organizacije – uključujući regionalne banke za razvoj i institucije koje se bave posebnim aspektima međunarodne i globalne gospodarske aktivnosti (primjer: Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija, UNCTAD, Svjetska radnička organizacija, itd.) – moraju dobro koordinirati svoje radnje. Unatoč naprednoj liberalizaciji, ili na neki način zbog nje, postoje neki isprepleteni procesi praćeni od strane različitih organizacija, no ipak ti drugi nisu sposobni za koordinaciju svojih politika na učinkovit način. Mnogi problemi na globalnoj gospodarskoj sceni, uključujući i post-socijalističko kazalište, razvili su se zbog nedostatka takve koordinacije. Dobar primjer ovdje je preriskantno izlaganje za neregulirani protok kratkoročnog kapitala, koji može pomoći omogućenju ekonomskog rasta u tržištima u nastajanju, ali može i otežati rast. Nažalost, zadnjih godina ovo drugo čest je slučaj. Ako se rizik, proizašao iz prebrze liberalizacije trgovine, povećava zbog rizika radikalne financijske liberalizacije, tada ti rizici eskaliraju, posebice u gospodarstvima sa slabim institucijama. Ovo je često slučaj u tržištima u nastajanju, posebice u post-socijalističkim zemljama.

Treće, međunarodne nevladine organizacije imat će puno važniju ulogu nego su je imale do sada. Na njih se mora gledati kao na strateške partnere privatnog sektora, vlade i međunarodnih organizacija. Dobar primjer ovakvog rada, koji bi mogao biti dobar model za budućnost, nedavni je slučaj koordinacije djelovanja kod smanjenja dugova za siromašne zemlje sa velikim dugovima. Ako vodeće razvijene zemlje grupe G-7, kao i MMF i Svjetska banka, porade na izazovima podjele tereta dugovanja sa određenim nevladinim organizacijama, kao što su Oxfam i Jubilee 2000, tada će najvjerojatnije rezultati biti vidljiviji. Budućnost će zasigurno imati više inicijativa sličnog karaktera, s jedne strane određena ulaganja u ljudski kapital i zaštitu okoline, a s druge programe suzbijanja siromaštva i nejednakosti. Tranzicijska gospodarstva bit će pojačano uključena u ovakva nastojanja, koja će pojačati njihovu sposobnost bržeg razvoja, budući da su ove aktivnosti povezane s procesom učenja i potiču sudjelovanje u globalnoj ekonomskoj razmjeni.

Četvrto, sustavna tranzicija k tržišnom gospodarstvu ima sama po sebi istaknuto značenje za globalizaciju. Neke od tranzicijskih zemalja očito su na putu prema potpuno razvijenom tržišnom gospodarstvu, dok drugi još uvijek pokušavaju reformirati svoj postojeći gospodarski sustav, primjerice Kina, i koji će se najvjerojatnije ubrzo pridružiti ovom procesu. Sva tri aspekta tranzicije, a to su liberalizacija sa stabilizacijom, institucionalna izgradnja, i restrukturacija industrijskih kapaciteta, su povezane s procesom integracije individualnog gospodarstva u globalni međunarodni monetarni i ekonomski sustav (Kolodko, 1992b).

Liberalizacija sa stabilizacijom povezana je s procesom otvaranja gospodarstava koja su prije bila relativno zatvorena. Ovo se očituje ne samo u činjenici da su, zahvaljujući velikom sudjelovanju zemalja u tranziciji u međunarodnoj podjeli rada, njihov uvoz i izvoz rasli brže (ili tijekom ekonomskog pada, padali sporije) nego sveukupna proizvodnja. Ovo također podrazumijeva slobodan ulaz i izlaz iz liberalno reguliranog poslovanja domaćeg i međunarodnog poduzetništva. K tome, tokovi kapitala su liberalizirani, omogućavajući mladim tržištima kapitala ovih zemalja da brže uđu i sudjeluju na globalnim financijskim tržištima, kao i tržištima kapitala. Međunarodni ulagači posebno su aktivni u financijskom i komunalnom sektoru. Ovo prodiranje poboljšava, ne samo kvalitetu ponuđenih usluga ovih sektora, već također stvara i rizik od "ovisnog kapitalizma" (Poznanski, 1997). Takav rizik proizlazi iz asimetrije između domašaja uloženog kapitala od strane transnacionalnih korporacija i stranih ulagača u ove zemlje, a pogoršava se nedovoljnom količinom ulagačkog kapitala kojeg ove zemlje ulažu na strana tržišta, pogotovo zbog nedostatka kapitala koji im je potreban za vlastite potrebe. Ovaj se izazov može na duge staze savladati, pod uvjetom da je postignuta financijska stabilnost, da su osnove zdrave, a rast brz.

Institucionalna izgradnja, posebice pomoću novih zakona i organizacija koje omogućavaju tržišno orijentiranu alokaciju resursa, također je povezana s globalizacijom. Postoji nekoliko institucionalnih uređenja, koji su u isto vrijeme dijelom i međunarodnog i globalnog institucionalnog poretka, primjerice regulacija trgovinske liberalizacije dogovorena u okviru Svjetske trgovinske organizacije, ili standardi i politike s ciljem zaštite prirodnih resursa i okoliša. Nezamjenjiv dio globalizacije je proces regionalne integracije, primjerice sa (kasnije unutar) Europskom Zajednicom i, poslije početne dezintegracije, unutar bivšeg Sovjetskog Saveza. Tijekom globalizacije institucionalno uređenje nacionalnih gospodarstava postaje sve sličnije; što su sličnija uređenja, lakši je proces integracije i globalizacije.

Sve ove reforme dovode do mikroekonomskog restrukturiranja postojećih industrijskih kapaciteta (Lavigne, 1999). U većini slučajeva, restrukturiranje se odvija istovremeno s pojačanim uključivanjem multinacionalnih korporacija. Tako se na rastući dio procesa proizvodnje i distribucije u tranzicijskim zemljama može gledati kao na frakciju globalne ekonomije. Povećanje direktnih stranih ulaganja okrenutih prema unutra pridonosi važnosti ovog procesa. Pa ipak, za budući je rast važno da tranzicijske zemlje postignu višu sklonost štednji nego što je to bilo do sada; to bi zauzvrat povećalo njihovu sposobnost izgradnje domaćih kapitalnih formacija (Kolodko, 1999b).

Iz ove perspektive, na neprekidan priliv direktnih stranih ulaganja mora se gledati samo kao na dodatak zdravom toku domaćeg kapitala. Zahvaljujući globalizaciji, direktna strana ulaganja trebala bi se nastaviti čak i poslije

Tablica 1. Ciklusi gospodarskog rasta u centralno planiranim gospodarstvima, 1950.-89. godine / stopa rasta u Net Material Product (u postocima)

Bugarska	na	1953-56	1957-59	1960-63	1964-67	1968-71	1972-75	1976-80	1981-85	1986-88	1989	
		6.5	14.0	6.0	9.1	7.4	8.3	6.4	3.5	5.2	0.5	
		–	+	–	+	–	+	–	–	+	–	
Čehoslovačka	1950-52	1953-56	1957-61	1962-65	1966-69	1970-75	1976-78	1979-84	1985-88	1989		
	10.0	6.5	7.4	0.8	7.2	5.3	4.7	1.8	2.4	1.9		
		–	+	–	+	–	–	–	+	–		
DDR	1950-52	1953-56	1957-59	1960-63	1964-69	1970-75	1976-86	1987-88	1989			
	18.0	6.7	8.7	2.2	5.0	5.7	4.4	3.3	2.5			
		–	+	–	+	+	–	–	–			
Mađarska	Na	1951-53	1954-56	1957-60	1961-65	1966-69	1970-74	1975-78	1979-85	1986-88	1989	
		9.3	2.0	11.0	5.4	7.2	6.2	5.0	0.9	1.6	0.4	
			–	+	–	+	–	–	–	+	–	
Poljska	1950-53	1954-57	1958-63	1964-68	1969-70	1971-75	1976-78	1979-82	1983-85	1986-88	1989	
	9.8	9.1	5.4	7.1	3.7	9.8	4.9	6.5	4.9	3.9	0.2	
		–	–	+	–	+	–	+	–	–	–	
Rumunjska	Na	1951-53	1954-56	1957-59	1960-62	1963-66	1967-70	1971-76	1977-79	1980-84	1985-88	1989
		17.0	5.0	10.6	7.6	10.5	7.0	11.5	7.7	4.0	5.4	-5.8
			–	+	–	+	–	+	–	–	+	–
Sovjetski Savez	1950-51	1952-53	1954-56	1957-63	1964-68	1969-73	1974-78	1979-88	1989			
	16.0	8.2	11.6	6.0	8.2	6.5	5.0	3.3	2.6			
		–	+	–	+	–	–	–	–			

Izvori: Centralni statistički ured (CSU), Varšava, različite godine, i autorovi proračuni.

završetka procesa privatizacije, koji je privukao velik dio priljeva rastućeg direktnog stranog ulaganja u 1990-im. Stoga treba očekivati da će buduća direktna strana ulaganja biti također usmjerena na mikroekonomsko restrukturiranje i pridonosit će dugoročnom povećanju konkurentnosti. Sva ova ulagačka nastojanja moraju još više povećati rast u tranzicijskim zemljama.

III. Tranzicijska recesija i Velika depresija 1990-ih

Prije pokretanja povijesnih nastojanja transformacije centralno-planskih gospodarstava u tržišna gospodarstva, ova gospodarstva su rasla. Zaista, rasla su vrlo brzo. U četiri desetljeća koja su prethodila 1990-im, godišnja stopa rasta bila je u prosjeku od 4.8% u bivšoj Čehoslovačkoj do 8.2% u Rumunjskoj.[2] S ovakvim tempom rasta nacionalni dohodak se udvostručio u 16 godina u Čehoslovačkoj, a u manje od 9 godina u Rumunjskoj. Međutim, rast u centralno planiranom sustavu ima brojna specifična obilježja. Najmanje pet ih je potrebno spomenuti u kontekstu razumijevanja onih koje smatramo relevantnima.

Prvo, unatoč tvrdoglavim nastojanjima vlada – ili zapravo zbog njihovih intervencija u ekonomska pitanja i uslijed birokratske alokacije resursa – ovo su bili specifični ciklusi rasta (Bauer, 1978.; Kolodko, 1976). Iako je proizvodnja sistematski rasla, srednjoročna stopa rasta bila je nestabilna. Postojala su razdoblja ubrzanog rasta, i zatim razdoblja korekcije, tijekom koje se rast usporavao. Kasnije je lansirana druga ekspanzija i tijek se, uvelike, ponavljao (Tablica 1). Ove dvije pojave, a to su unutarnji mehanizam periodične fluktuacije i relativno redovit karakter ovih promjena – opravdavaju interpretaciju cikličke prirode ovih procesa.

Drugo, rast u bivšim centralno-planiranim gospodarstvima bio je "loše kakvoće". Čak i u relativno boljim gospodarstvima, sindrom pomanjkanja (nestašice) nije nikada bio potpuno eliminiran. Stalna pomanjkanja bila su uzrokovana ozbiljnim ekonomskim i političkim stresom. Iskrivljenje cijena dovelo je do dodatnih prepreka u održavanju visoke i stabilne stope rasta. U kasnijoj fazi, u nekim zemljama pomanjkanja su bila popraćena i otvorenom inflacijom (odnos cijene/plaća); tako je nastao tzv. sindrom "inflacije pomanjkanja" (Kolodko i McMahon, 1987). Kao posljedica, rast je bio popraćen trajnom neravnotežom. Pod sustavom centralno planirane alokacije, rezultat je bio suprotan od onoga što je vlast očekivala.

Treće, unatoč visokoj stopi rasta, životni standard u regiji nije se dovoljno brzo poboljšavao. Socijalistički (komunistički) model razvoja bazirao se na ekspanziji teške industrije i ulagačkom porivu, s potrošnjom koja bi uvijek rasla sporije od proizvodnje. Zahvaljujući cikličkoj prirodi

[2] *Ovdje postoje sumnje o pouzdanosti podataka iz tog perioda. Čak i s određenim greškama, moguće su dugoročne analize i usporedbe među ovim zemljama. Međutim, zaključci izvučeni iz ovih analiza moraju se tretirati s oprezom.*

rasta, stopa rasta potrošnje također je bila nestabilna, a najveću varijaciju je imalo vis-a-vis ulaganje. Pa ipak (barem iz prespektive onoga što su ljudi očekivali), poboljšanje životnog standarda bilo je presporo i uzrokovalo je povećanje socijalnog nezadovoljstva, koje je zauzvrat dovelo do daljnjih gubitaka trajnih vrijednosti. Ovaj faktor, zajedno s nelagodnim utjecajem "inflacije pomanjkanja", objašnjava zašto je socio-politički sustav centralno planiranih gospodarstava izgubio ravnotežu unatoč dobroj stopi ukupnog rasta proizvodnje.

Tablica 2: Prosječna stopa rasta (*NMP*) u centralno-planskim gospodarstvima, 1950-1989. (u postocima)

	1950.-1989.	prva faza prvog ciklusa	zadnja faza zadnjeg ciklusa
Rumunjska**	8.2	17.0	5.4
Bugarska*	6.9	>10.0	5.2
Poljska	6.7	9.8	3.9
Sovjetski Savez	6.5	16.0	3.3
GDR	5.9	18.0	3.3
Mađarska**	5.0	9.3	1.6
Čehoslovačka	4.8	10.0	2.4

Izvori: Središnji statistički ured, Varšava, različite godine i autorovi proračuni
**Prosjek za 1953-89.*
*** Prosjek za 1951-89.*
NMP – Net Material Product

Četvrto, pod centralnim planiranjem postojalo je "iscrpljenje rasta" – growth fatigue (Poznanski, 1996.). Tempo rasta se usporavao, pogotovo u kasnijim fazama. Poslije početnog perioda brzog rasta u 1950-im i 60-im godinama, stopa rasta znatno je pala, iako su ulaganja rasla brže od sveukupne proizvodnje, što pokazuje da se efikasnost raspadala. Kako je produktivnost rada rasla sve sporije, u kasnim 1980-im rast se približio stagnaciji, a u 1989. postao je trom. Tako je blijedio potencijal za ekonomski rast. Kasnije, nažalost, zajedno s početkom tranzicije, počela je recesija, a inflacija se znatno ubrzavala. Tako su se ove zemlje, iako do različitih stupnjeva i u različitom vremenskom periodu, prebacile s jedne bolesti – "inflacije nestašice" pod umirućim centralno-planskim režimom, na drugu, "inflaciju potražnje" pod nastajućim tržišnim poretkom (Kolodko, 1992a).

Peto, *catching-up* proces već je započeo u okviru centralno-planskog sustava. Posebice u ranijim godinama, centralno planirana gospodarstva s relativno manjim stupnjem razvoja, primjerice Bugarska i Rumunjska, razvijala su se puno brže nego zemlje koje su imale relativno veći stupanj proizvodnje i stoga bolji životni standard, primjerice Madarska i bivša Čehoslovačka (Tablica 2). Isto se može reći i za model razvoja u bivšem Sovjetkom Savezu, gdje su se Kavkaz i republike Centralne Azije razvijale znatno brže od republika Istočne Europe. Iako u manjim omjerima, situacija u bivšim jugoslavenskim republikama bila je slična, gdje je, na primjer, stopa rasta u Makedoniji bila viša nego u Sloveniji.

A onda je počela tranzicijska recesija. Trajala je u najboljem slučaju tri godine – primjerice u Poljskoj od sredine 1989. do sredine 1992. – do, u najgorem slučaju, gotovo deset godina – u Ukrajini, od 1990. do 1999. U prvoj, BDP se smanjio za 20 % prije početka oporavka i rasta. U drugoj zemlji, proizvodnja je pala preko 60% i tek je počela rasti 2000.g. Dok su samo tri zemlje – skupa sa Poljskom u 1996., Slovenijom u 1998. i Slovačkom u 1999. – bile u mogućnosti doseći razinu proizvodnje koju su imale prije tranzicije, s druge strane se nalaze zemlje koje su u gorem stanju od Ukrajine. U Gruziji i Moldovi BDP u 1999. bio je oko jedne trećine onoga iz 1989., a u druge četiri republike bivšeg Sovjetskog Saveza BDP je bio znatno ispod polovine ovog iznosa. Među gospodarstvima Istočne Europe, u šest zemalja BDP je lebdio negdje između tri četvrtine razine proizvodnje iz 1989.godine (Tablica 3).

Prema tome, gospodarska kriza je činjenica. Međutim, moramo se podsjetiti da podaci za tranzicijska gospodarstva nisu savršeni. Ovdje je od velike važnosti odstupanje koje proizlazi iz postojanja ogromnog neformalnog sektora, koji nije niti pravno registriran niti oporezovan. Rezultat toga je da neformalne aktivnosti mijenjaju i prihod i zaposlenost, ali nužno ne povećavaju stopu rasta, ili ublažavaju stopu ekonomskog pada. Drugim riječima, očito je da je u tranzicijskim gospodarstvima prihod, pa prema tome i BDP, znatno veći nego što je javno priznat, u opsegu između 15% i 30%. Međutim, ovo mijenja jedino osnove od kojih se tempo rasta treba mjeriti, a ne i stopu rasta kao takvu. Prema tome, u sadašnjosti ukupni BDP kao i BDP per capita (i otuda BDP stopa potrošnje, tj. privatna potrošnja i investicije) viši su nego što je prikazano u službenim podacima. Razlog nije brži rast od onog službenog, već veći prihodi s točke odstupanja. Stoga ova opažanja mogu promijeniti razumijevanje i interpretaciju sveukupne razine proizvodnje, ali ne i tempo njezine ekspanzije.

Mora se također uvažiti da je u nekim slučajevima opseg pada proizvodnje na početku tranzicije bio pretjeran.

Dio stvarne proizvodnje nije nestao, ali je često, zajedno s aktivom bio prenesen iz formalnog u neformalni sektor. Kasnije je ovaj oblik tranzicije (budući je formalni sektor uglavnom bio u vlasništvu države, a neformalni u privatnom vlasništvu) rezultirao bržim službeno registriranim tempom rasta nego što je on zaista postojao. Proizvodnja, koja je postojala prije, ali nije bila prikazivana, postupno je registrirana i tako ubrojena u službenu statistiku.

Tako je fenomen neformalnog sektora donio dva tipa odstupanja od stvarne slike početnog ekonomskog pada i kasnijeg oporavka. Moglo se pretjerivati u stvarnom opsegu ekonomskog pada, ali isto tako i u kasnijem rastu. Zanimljivo je da je u mnogim analizama više pažnje dano prvom, nego drugom slučaju. Zapravo, u dugoročnom periodu od jednog ili dva desetljeća saldo ovih dvaju suprotnih fenomena može se neutralizirati.

Tablica 3. Recesija i rast u tranzicijskim gospodarstvima: Stope promjene BDP-a, 1989-99. (u postocima)

												Stvarni BDP 1999
	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	1989.=100
Poljska	0.2	-11.6	-7.0	2.6	3.8	5.2	7.0	6.1	6.9	4.8	3.8	121.6
Slovenija	-1.8	-4.7	-8.9	-5.5	2.8	5.3	4.1	3.5	4.6	3.9	3.5	107.6
Slovačka	1.4	-2.5	-14.6	-6.5	-3.7	4.9	6.9	6.6	6.5	4.4	1.9	101.5
Mađarska	0.7	-3.5	-11.9	-3.1	-0.6	2.9	1.5	1.3	4.6	5.1	4.2	99.2
Češka	1.4	-1.2	-11.5	-3.3	0.6	3.2	6.4	3.8	0.3	-2.3	-0.3	94.7
Albanija	9.8	-10.0	-27.7	-7.2	9.6	9.4	8.9	9.1	-7.0	8.0	7.1	92.5
Uzbekistan	3.7	1.6	-0.5	-11.1	-2.3	-4.2	-0.9	1.6	2.4	3.3	3.0	92.3
Bjelorusija	8.0	-3.0	-1.2	-9.6	-7.6	-12.6	-10.4	2.8	10.4	8.3	1.5	78.2
Hrvatska	-1.6	-7.1	-21.1	-11.7	-8.0	5.9	6.8	6.0	6.5	2.3	-0.7	77.2
Estonija	-1.1	-8.1	-13.6	-14.2	-9.0	-2.0	4.3	3.9	10.6	4.0	0.0	75.7
Rumunjska	-5.8	-5.6	-12.9	-8.8	1.5	3.9	7.1	4.1	-6.9	-7.3	-4.1	73.0
Makedonija	0.9	-9.9	-7.0	-8.0	-9.1	-1.8	-1.2	0.8	1.5	2.9	0.6	72.0
Bugarska	0.5	-9.1	-11.7	-7.3	-1.5	1.8	2.1	-10.1	-7.0	3.5	1.4	66.8
Litva	1.5	-5.0	-6.2	-21.3	-16.0	-9.5	3.5	4.9	7.4	5.2	0.0	65.4
Kirgistan	4.0	3.0	-5.0	-19.0	-16.0	-20.0	-5.4	7.1	9.9	1.8	0.0	60.4
Kazahstan	-0.4	-0.4	-13.0	-2.9	-9.2	-12.6	-8.2	0.5	2.0	-2.5	-1.7	60.2
Latvija	6.8	2.9	-10.4	-34.9	-14.9	0.6	-0.8	3.3	8.6	3.6	1.5	60.1
Rusija	2.6	-4.0	-5.0	-14.5	-8.7	-12.7	-4.1	-3.5	0.8	-4.6	1.5	56.1
Turkmenistan	-6.9	2.0	-4.7	-5.3	-10.0	-18.8	-8.2	-8.0	-26.1	4.2	17.0	51.2
Azerbejdžan	-4.4	-11.7	-0.7	-22.6	-23.1	-19.7	-11.8	1.3	5.8	10.1	3.7	45.2
Tadžikistan	-2.9	-1.6	-7.1	-29.0	-11.0	-18.9	-12.5	-4.4	1.7	5.3	5.0	44.1
Armenija	14.2	-7.4	-17.1	-52.6	-14.8	5.4	6.9	5.8	3.1	7.2	4.0	42.5
Ukrajina	4.0	-3.4	-11.6	-13.7	-14.2	-23.0	-12.2	-10.0	-3.2	-1.7	-2.5	35.7
Gruzija	-4.8	-12.4	-20.6	-44.8	-25.4	-11.4	2.4	10.5	11.0	2.9	3.0	33.8
Moldova	8.5	-2.4	-17.5	-29.1	-1.2	-31.2	-3.0	-8.0	1.3	-8.6	-5.0	30.5
Bosna i Hercegovina	pnd	pnd	pnd	pnd	pnd	pnd	*-5.7*	*58.9*	*50.1*	*19.4*	*6.6*	x
Jugoslavija	pnd	pnd	pnd	pnd	pnd	*2.5*	*6.1*	*5.8*	*7.6*	*1.5*	*-37.3*	x
BDP-procjena prosjek*												
IE-13	-0.2	-6.6	-10.7	-3.6	0.4	3.9	5.5	4.0	3.6	2.4	1.7	99.3
Bivši SSSR-12	0.6	-3.7	-6.0	-14.2	-9.3	-13.8	-5.2	-3.5	0.9	-3.5	0.3	54.3
IE i bivši SSSR-25	0.3	-5.0	-8.1	-9.5	-5.0	-6.0	-0.5	-0.2	2.0	-1.2	1.0	71.3

Izvori: EBRD, 1999. Podaci za Rusiju za 1989. su iz Sovjetskog Saveza; Izvori kao i u Tablici 1. Preliminarni podaci i prognoze za 1999. također iz PlanEcon-a, 1999a and 1999b, i iz dostupnih nacionalnih statistika. Podaci za Bosnu i Hercegovinu i za Jugoslaviju potječu iz PlanEcon-a, 1999b.

**Korištene prosjene su EBRD-ove procjene nominalnog BDP-a u dolarima za 1996.*

pnd—podaci nisu dostupni.

Uvijek je postojalo uvjerenje da će rast doći brže nego što se on zaista i pojavio. Na primjer, u Poljskoj je na početku tranzicije vlada pretpostavila da će ekonomski pad trajati samo jednu godinu i da pad BDP-a neće preći 3.1%. A zapravo je pad trajao tri godine i bio šest puta teži. Gomulka (1990.g.) je predvidio stopu rasta od 4.7%, 8.7% i 7.9% za BDP u 1991-1993. Dok je ona trebala donijeti čvrstu ekspanziju od oko 22% u ove tri godine, poljsko gospodarstvo je zapravo palo za 12% u 1990. godini i daljnjih 7.0% u 1991. godini. Tek je tada naraslo za 2.6% i 3.8% u 1992 –1993. godini. Pretpostavljajući bolji politički angažman, za Mađarsku i Poljsku, Borsztein i Montiel (1991. g.) predvidjeli su prosjek 6.5% stope rasta u razdoblju 1991-95. i 3.25% za bivšu Čehoslovačku. Summers (1992. g.) je očekivao preokret poljskog gospodarstva u 1991. godini (2% rasta) i poslije toga skok od 5% do 6%. Predvidio je pozitivan rast u slučajevima Mađarske, Poljske, Rumunjske i Jugoslavije poslije 1992. godine, a u slučaju Bugarske i Čehoslovačke poslije 1993. godine, s ubrzanjem nevagane prosječne stope rasta za cijelu Istočnu Europu koja bi rasla od 0.8% u 1992. do oko 4% do kraja desetljeća. Dogodilo se suprotno, rast se smanjio za dodatnih 3.6% u 1992. (poslije pada od oko 17% u 1990-91.), a na kraju desetljeća narastao je pukih 2%.

Ne samo da su pojedni stručnjaci bili u krivu, već i vlade i ugledne međunarodne organizacije. Međunarodni monetarni fond u svom je World Economic Outlooku iz 1991. godine očekivao da će rast BDP-a u Istočnoj Europi započeti 1992. godine. Poslije predviđenog pada od samo 1.5% u 1991. godini (suprotno stvarnom kolapsu od 10.7%), rast BDP-a bio je predviđen za 2.8% u 1992. godini i 4.4% za 1993. godinu (MMF, 1991. g.), ipak je BDP u prijašnjoj godini pao za 3.6%, a onda je u slijedećoj godini narastao za samo 0.4%.

Klatno predviđanja krenulo je u drugu krajnost. U listopadskom izdanju World Economic Outlooka iz 1992. godine – pod utjecajem podataka koji su pokazivali težak ekonomski pad u 1991. – prognoza se znatno promijenila. Za zemlje Istočne Europe, umjesto ranijih očekivanja rasta od 2.8% u 1992. g., prognoza je bila 9.7% recesije. A za gospodarstva bivšeg Sovjetskog Saveza, prognoza je za tu godinu bila minus 18.2%, iako je BDP pao za "samo" 14.2%.

Postojali su brojni razlozi za optimizam ranijih prognoza i neispunjenje očekivanja. Tijekom ranog perioda tranzicije opseg nesigurnosti bio je velik, zbog toga je bilo lako pogriješiti jednostavno radi veličine samog procesa. Ipak su prave greške bile više zbog politike i teoretskih temelja, nego zbog samih prognoza. Prognoze nisu bile točne zbog loše politike. (Kolodko, 1991. g. i 1999d; Nuti, 1992.; Poznanski, 1996.; Stiglitz, 1999.). Što je onda uzrokovalo tako veliki ekonomski pad koji je u mnogim slučajevima postao desetljećima duga depresija ekonomskih aktivnosti?

Nemoguće je objasniti Veliku tranzicijsku depresiju od 1990. do 1999. samo naslijeđem iz prošlosti ili vanjskim šokovima (Mundell, 1997.). Ovi čimbenici, dakako, igraju značajnu ulogu, međutim na njih se ne bi smjela prebaciti krivica za nesreću gubitka oko polovine BDP-a u regijama u samo jednom desetljeću. Ključnu ulogu u ovim su događanjima imale krive političke odluke. Među najslabijim područjima programa prilagođavanja bilo je zanemarivanje institucionalne izgradnje tržišnog sustava. Izvedba tržišnog gopodarstva u nastajanju ovisi više o insitucionalnim uređenjima, nego o sveukupnoj liberalizaciji gospodarstva.

Nasljedstva iz prošlosti mogu nekada i pomoći, ali u post-socijalističkim zemljama često su sprečavala rast. Kakvo god to nasljedstvo bilo, odlučujući faktor je implementiranje politike.

Stoga, diskusija na platformi "brza protiv spore" liberalizacije i privatizacije, vođena je krivim alternativnim putevima (Kolodko i Nuti, 1997.; i Stiglitz, 1998.). Teoretska pitanja i pragmatični izazovi nisu bili o tempu privatizacije ili liberalizacije, već o načinima dizajniranja i koordiniranja ovih dvaju procesa (ili, preciznije, nekoordiniranja) sa institucionalnom izgradnjom.[3] Ako se u bivšem procesu nije povećavala institucionalna izgradnja, tada je postojao nedostatak kompatibilnosti između elemenata i odvijanja tranzicijskog procesa na više kolosijeka. Kao rezultat, umjesto rasta, mikroekonomska je efikasnost dalje opadala, što je zauzvrat dovelo do dugog i teškog pada proizvodnje.

IV. Različiti putevi ekonomskog pada, oporavka i rasta

Iako indirektan, postoji još jedan argument koji dokazuje da naslijeđe iz prošlosti nije bilo od presudne važnosti za tranzicijsku recesiju i rast, već način izvršavanja politike prilagođavanja. Nasljedstva iz prošlosti mogu nekada i pomoći, ali u post-socijalističkim zemljama često su sprečavala rast. Kakvo god to nasljedstvo bilo, odlučujući faktor je implementiranje politike. Unatoč mnogim strukturalnim, institucionalnim, geopolitičkim i kulturnim sličnostima

[3] *U ekstremnim slučajevima i velikih gospodarstava kao Rusija, i malih kao Albanija, dogodilo se da je i s većim privatnim sektorom nego u drugim zemljama (u terminima njegovog doprinosa BDP-u), kao primjerice u Poljskoj i Sloveniji, sveukupna izvedba bila puno gora. U promjeni efikasnosti nisu bili odlučni ni opseg liberalizacije niti veličina privatnog sektora, već institucionalni vakum u prvim zemljama i relativno čvrsta uređenja i dobra politika u drugim.*

Tablica 4. Tranzicijske zemlje: trajanje recesije i rasta u razdoblju od 1990. do 1999. (po broju godina)

	Tranzicijska recesija	Oporavak	Pad druge generacije	Rast	Ukupno Broj godina pada	Ukupno Broj godina rasta
Albanija	3	4	1	2	4	6
Armenija	4			6	4	6
Azerbejdžan	6			4	6	4
Bjelorusija	6			4	6	4
Bugarska	4	2	2	2	6	4
Hrvatska	4	5	1		5	5
Češka	3	5	2		5	5
Estonija	5			5	5	5
Makedonija	6			4	6	4
Gruzija	5			5	5	5
Mađarska	4			6	4	6
Kazahstan	6	2	2		8	2
Kirgistan*	5			4	5	5
Latvija*	3	1	1	4	4	6
Litva	5			5	5	5
Moldova	7	1	2		9	1
Poljska	2			8	2	8
Rumunjska	3	4	3		6	4
Rusija	7	1	1	1	8	2
Slovačka	4			6	4	6
Slovenija	3			7	3	7
Tadžikistan	7			3	7	3
Turkmenistan*	7			2	7	3
Ukrajina	10				10	0
Uzbekistan*	5			4	5	5

Izvor: autorove usporedbe bazirane na podacima iz Tablice 3.
*U zemljama označenim sa * rast je postojao sve do 1990. a recesija je počela tek u 1991.*

među ovim zemljama, one su se kretale različitim putevima u prvom desetljeću tranzicije (EBRD, 1999.; Kolodko, 2000a, Blejer i Škreb, 2000.). Ovi su putevi bili (i bit će) najviše oblikovani politikom. Ovo je glavni razlog zašto je u nekim zemljama tranzicijska recesija trajala tri do pet godina, a u drugima se nastavila u cijelom desetljeću. Stoga je trenutna razina proizvodnje rezultat dvaju zbivanja. Prvo, ona je rezultat ozbiljnosti pada proizvodnje u godinama recesije. Drugo, to je posljedica broja godina u recesiji.

U nekim zemljama, ekonomski je pad trajao relativno krako, ali je recesija bila dublja, zahvaljujući težem padu proizvodnje tijekom tog vremena. U drugim zemljama, recesija je duže trajala, ali je bila blaža zbog manjeg pada proizvodnje. U dvjema zemljama koje su bile najviše pogođene Velikom tranzicijskom depresijom – Moldovi i Gruziji – u 1999. g. BDP se nalazio na razini 1/3 prije tranzicije. Rezultat je to osmogodišnjeg ekonomskog pada i dvogodišnjeg rasta u prvom slučaju, a u drugom šestogodišnjeg ekonomskog pada i četverogodišnjeg rasta. Zemlje kao Armenija imale su recesiju samo četiri godine, ali je to bilo dovoljno za pad nacionalnog dohotka od oko 40% u odnosu na razinu prije tranzicije. Tu su zemlje kao Rumunjska, gdje je proizvodnja padala sedam godina, ali se u 1999. g. nalazila na 76% razine iz 1989. godine (Tablica 4).

Tranzicija je po svojoj prirodi i važnosti jedinstven proces, a još više su to tranzicijska recesija, depresija i oporavak. Postoje ekstremni primjeri pada BDP-a do krajnjih 50% (Armenija u 1992. g.), i rasta od oko 17% (Turkmenistan u 1999. g.). Moguće je uočiti velike razlike između najviše stope ekonomskog pada i rasta u istoj godini. U najekstremnijim slučajevima, u 1992. godini, razlika je prelazila 55%. U čak deset godina tranzicije, u 1999. g., razlika između ekonomskog pada i rasta bila je još uvijek veća od 20%. Sve skupa postoji više od 57 slučajeva godina sa dvoznamenkastom stopom ekonomskog pada, ali i neiznenađujućih sedam slučajeva sa dvoznamenkastom stopom ekonomskog rasta. Poslije početnog kolapsa proizvodnje, i napretka tranzicijskog procesa, manja su bila kolebanja među ovim stopama rasta.

Tranzicija je po svojoj prirodi i važnosti jedinstven proces, a još više su to tranzicijska recesija, depresija i oporavak.

Najgora od svih godina bila je 1992. Tada je samo Poljska imala skromnu (2.6%) stopu rasta, zahvaljujući oporavku koji je započeo sredinom te godine. Sve druge zemlje trpile su ekonomski pad u opsegu od 2.9% u Kazahstanu i 3.1% u Mađarskoj, sve do ruševnih 44.8% u Gruziji i 52.6% u Azerbejdžanu. Za sve je zemlje recesija te godine bila znatno dublja i izračunata na ukupnih 9.5%.

Tada se proces tranzicije mirno odvijao, i samo je u nekim manjim regijama bilo vojnih sukoba. U drugom slučaju objašnjenje ovako dramatičnog pada je očito, budući da su sukobi doprinijeli daljnjem padu, stoga je i proizvodnja dalje padala.

Najbolja do sada bila je 1997. godina, kada su počeli sazrijevati rani plodovi strukturalnih reformi. Ovo je bilo prije negativnih utjecaja Azijske i Ruske financijske krize na gospodarsku aktivnost regija (Montes i Popov, 1999.). U toj je godini proizvodnja pala u samo pet zemalja (uključujući i neobičan pad na ovom stupnju tranzicije od 26.1% u Turkmenistanu), dok je proizvodnja rasla u ostalih 20 zemalja. Najviša stopa rasta zabilježena je u Gruziji i Estoniji – 11.0% i 10.6%. U prosjeku je stopa rasta za cijelu regiju bila 2.0% BDP-a. A zatim je u 1998. godini proizvodnja opet pala za 1.2%. Moguće je da je to bila godina kada je ekonomski pad bio registriran za cijelu regiju istočnoeuropskih i gospodarstava bivšeg Sovjetskog Saveza.

Ne postoji jasan obrazac za tijek ekonomskog pada, oporavka i rasta u tranzicijskim zemljama. Na prvo desetljeće ovih nastojanja mora se gledati kao na netipični period, bez usporedbi s nečim iz prošlosti, i ne treba očekivati da bi se moglo ponoviti u budućnosti. Imajući to na umu, na razvoj je utjecalo nekoliko specifičnih čimbenika.

Prvo, trenutak kada je proizvodnja počela padati bio je različit u pojedinim zemljama. U nekoliko zemalja, primjerice Latviji i Uzbekistanu, bilo je moguće odgoditi početak tranzicijskog ekonomskog pada sve do kraja 1991. godine ili početka 1992., kroz odgodu liberalizacije. Međutim, iz istih je razloga, odgođenog uvođenja strukturnih reformi, proizvodnja počela padati u 1989. g. u zemljama kao što su Turkmenistan (bivši Sovjetski Savez), Hrvatska i Rumunjska (bivši COMECON). Tako početni impuls ekonomskog pada nije bio identičan u svakom tranzicijskom gospodarstvu. U nekim zemljama recesija nije odmah počela, zato što nije započeo ni proces tranzicije.

Drugo, dubina recesije bila je u svakoj zemlji drukčija, uslijed početnih iskrivljenja povezanih s centralno-planskim gospodarstvom, s jedne strane, i primijenjenih politika prilagođavanja, s druge. Što su iskrivljenja bila teža – primjerice, teret neizvršivog vanjskog duga, stopa otvorene inflacije i nestašica, opseg državnih dotacija, niz neefikasnih državnih kompanija, itd. – dublji je bio ekonomski pad. Tijekom ranih godina, stupanj ekonomskog pada bio je veći u zemljama koje su pokušale provesti preradikalnu politiku liberalizacije. U oba slučaja događaji su dolazili simultano – što je bio slučaj u Poljskoj u 1989-90.godine, i Rusiji 1992-93. godine – rani ekonomski pad bio je relativno dubok.[4]

Obrnut primjer ne postoji, a to je slučaj bez sukobljavanja tipičnog s reformiranim gospodarstvom i sa postupnim kretanjem ka liberalizaciji. Iskustvo Kine i Vijetnama iz 1990. g. pokazuje da, ako nema previše prvih karakteristika i premalo drugih, rast može biti brz i održiv, barem u određenom razdoblju.[5]

Treće, trajanje tranzicijskog pada u ovim je zemljama bilo kraće, budući da su one već započele s reformama svojih gospodarstava pod prijašnjim centralno-planskim sustavom. Što je gospodarski i financijski mehanizam centralno-planskih ekonomija bio više reformiran, to je uvođenje novog, tržišno orijentiranog uređenja, bilo kraće. Posljedica toga, u ovoj grupi zemalja, je manje potrebnog vremena za poboljšanje efikasne alokacije i stoga povratak na put rasta. Slučaj Mađarske i Poljske, kao i Slovenije, ulazi u ovu kategoriju. Ova je tvrdnja potvrđena i iskustvom Estonije, gdje su neke tržišno orijentirane reforme također relativno rano provedene, u usporedbi s ostalim republikama bivšeg Sovjetskog Saveza.

Ovo promatranje nije u suprotnosti sa zaključkom da su ove ograničene reforme također doprinijele rastućoj financijskoj destabilizaciji (Kornai, 1986.). Mješoviti rezultat uzrokovao je mješovit utjecaj, prvo na pad, a zatim na ekspanziju. Ponovno, najbolji je primjer Mađarska, a posebice Poljska. U ovoj zemlji, neuvjerljive reforme u 1980.-ima dovele su do fiskalne i monetarne nestabilnosti. Pa ipak se pokazalo da su ove promjene imale veće dugoročno značenje i da su pridonijele većoj fleksibilnosti i boljoj sposobnosti prilagođavanja. Tako se ispostavilo da je utjecaj ovih kontradiktornih tendencija bio pozitivan za budući rast: oporavak je došao prije i rast je bio brži.

Četvrto, čak i ako nakon razdoblja ekonomskog pada slijedi oporavak, to ne znači da je završena tranzicijska depresija. Tijekom 1990-ih bilo je barem deset slučajeva povratka ekonomskog pada nakon što se gospodarstvo već oporavilo. Do sada je šest slučajeva ove "druge generacije tranzicijskog ekonomskog pada" trajalo više od samo jedne godine. Ovi događaji nisu uzrokovani isključivo vanjskim šokovima, već i nedostatkom čvrstih osnova i jakih institucija koji bi trebali podržavati rast kada do njega dođe. Drugim riječima, u tranzicijskim gospodarstvima, čak više nego u razvijenim tržištima, rast nije zagarantiran samim time što je do njega došlo. On mora biti održavan dobrom politikom, što možda i neće biti dovoljno, ako nema dobrih institucija ili ako one

[4] *Ruski je slučaj različit od poljskog. U Rusiji je BDP pao za 8.8% već prije nego je počela stvarna liberalizacija, u 1990.-91.g. U Poljskoj je postojao rast do sredine 1989.g., kada je tempo liberalizacije bio znatno ubrzan, i tek je poslije toga proizvodnja počela padati.*

[5] *Na obrnuta nastojanja u pogledu recesije i rasta u Kini i Rusiji mora se gledati kao na poseban događaj u svjetskoj ekonomiji u posljednjem desetljeću 20-og stoljeća. Dok je tijekom ovog perioda BDP u Kini bio udvostručen, u Rusiji je bio prepolovljen. Ovo također ima i značajne geopolitičke implikacije.*

ne podržavaju politiku. Bez sumnje, iz ovog jednostavnog razloga mora se očekivati da će budućnost donijeti primjere pada proizvodnje. Neki će proizlaziti iz političkih neuspjeha, a neki iz mehanizma poslovnog ciklusa. Međutim, što se tiče "druge generacije tranzicijskog ekonomskog pada", on je uglavnom uzrokovan pogrešnom politikom ili negativnim vanjskim šokovima, ili utjecajem obiju pojava. Poslovni ciklus u post-socijalističkim zemljama još nije potpuno pokrenut, budući da je on funkcija jačine tržišnog mehanizma, koji se tek uspostavlja.

Peto, moramo imati na umu da, ako je nacionalni dohodak pao zahvaljujući lošoj politici, njegov sadašnji i budući rast nisu kompenzacija za taj gubitak. Jedino u primjerima kada je kasniji rast koji dolazi zbog ranijeg pada uzrokovan strukturnim reformama, tada se na ekonomski pad može gledati kao na specifično "institucionalno ulaganje". Ako to nije slučaj, recesija i depresija jednostavno znače nepopravljiv gubitak blagostanja (Nuti, 1992.).

Prvo desetljeće tranzicije završilo je agregacijom BDP-a za cijelu regiju izmjerenog na tek 70% razine prije tranzicije. S ovim na umu, usporedbe se uvijek prave u odnosu na trenutnu proizvodnju pojedinih zemalja, u odnosu na stupanj proizvodnje na početku tranzicije, i usporedba relativne proizvodnje te zemlje i drugih centralno planiranih i tržišnih gospodarstava (vidi Tablicu 3). Međutim, bilo bi dobro pogledati na razinu agregatne proizvodnje tijekom cijelog desetljeća. Ako se neka zemlja oporavila do razine proizvodnje prije tranzicije, a druga zemlja nije, uobičajena interpretacija sugerira na to da je prvoj zemlji bolje nego drugoj, barem što se tiče procesa rasta. Ali može se desiti da je, u relativnom izrazu, proizvodnja u drugoj zemlji bila viša nego u prvoj zemlji tijekom cijelog desetljeća.

Uzmimo u obzir hipotetički tijek četiriju recesijskih godina, praćenih oporavkom i rastom u dvjema zemljama, A i B. U zemlji A proizvodnja je pala za 10% tijekom druge godine recesijskog tijeka, a tijekom treće godine proizvodnja se vratila na razinu prije tranzicije. U četvrtoj godini gospodarstvo zemlje A još je uvijek raslo, ali samo za 2%, što je bilo dovoljno da pređe predtranzicijski nivo u ovom iznosu. Stoga je suma razine proizvodnje u četverogodišnjem periodu bila jednaka 392 jedinice (100+90+100+102). U zemlji B proizvodnja se smanjila za samo 1% u prve dvije godine i za još 1% u trećoj godini, i opet za 1% u četvrtoj godini. Tako se, na kraju četverogodišnjeg recesijskog perioda proizvodnja u zemlji B nalazila na 97.03% razine početne godine. Zbroj proizvodnje u četverogodišnjem periodu je 394.03 (100+99+98.01+97.02). Ovo znači da je, unatoč trenutnoj poziciji zemlje B, na kraju cijelog tijeka ekonomskog pada-oporavka-rasta, veća proizvodnja zemlje A (jednogodišnji tijek, 102 jedinice), iako je ukupna agregatna proizvodnja za cijelo vrijeme veća u zemlji B, gdje trenutni nivo proizvodnje (opet u jednogodišnjem tijeku) stoji na 97 jedinica. U drugom slučaju, gdje je trenutna proizvodnja manja za 5 jedinica (102 jedinice – 97), zbroj proizvodnje svih četiriju godina veći je za dvije jedinice (394 – 392).

Slučajevi Slovačke i Uzbekistana pripadaju gore navedenom obrazcu oporavka. Indeks BDP-a u 1999. g., uspoređen

Grafikon 1: Tranzicijske zemlje: Indeks agregatnog BDP-a u razdoblju od 1990. do 1999. (1989=100)

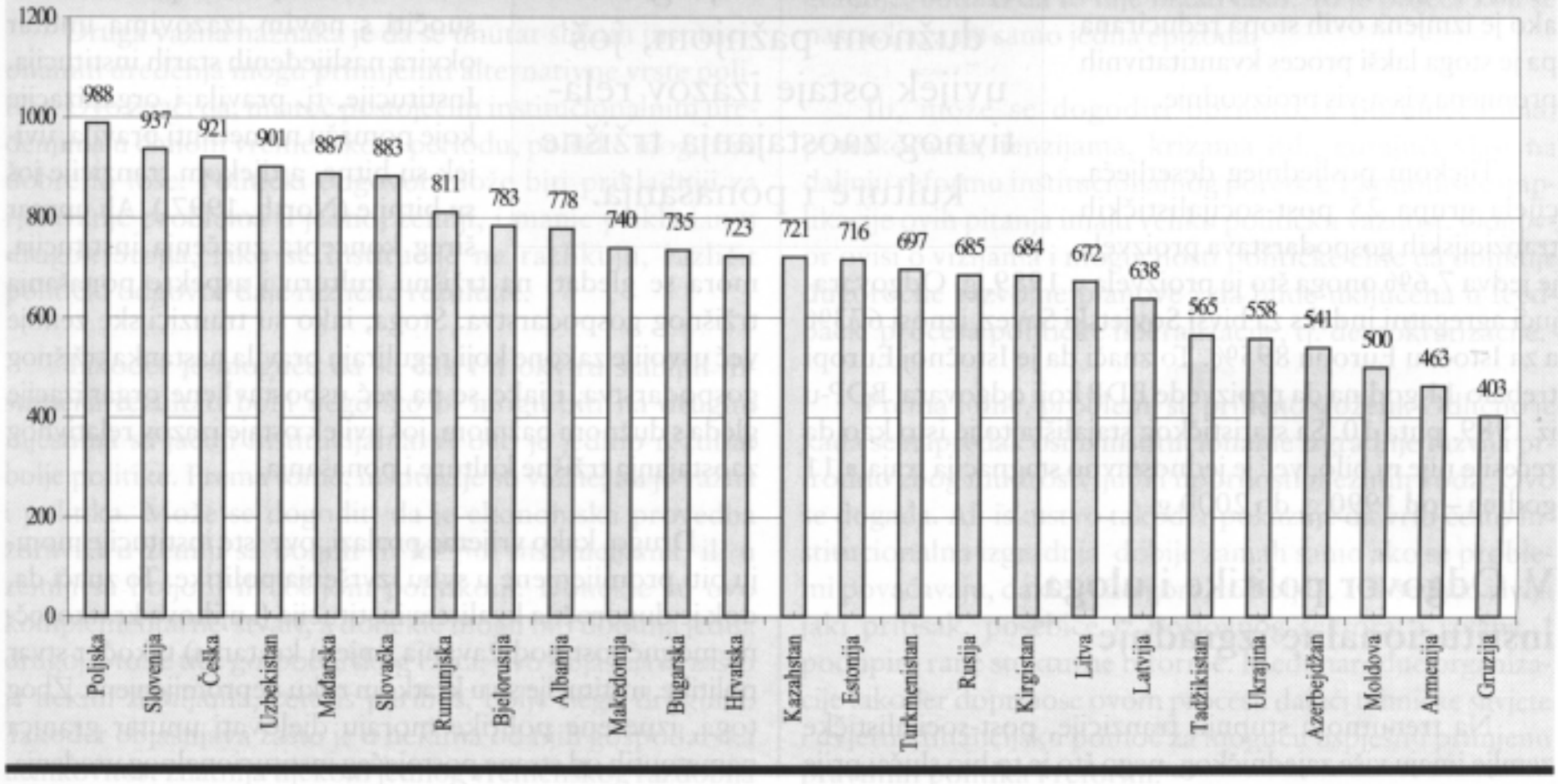

sa onim iz 1989. g. jednak je 101.5% i 92.3%. Međutim, za prvi BDP sjedinjen za cijelo desetljeće, 1990-99., jednak je 883% BDP-a iz 1989. g., dok za drugi on iznosi do 901% proizvodnje te godine. Ilustracija sjedinjenog BDP-a za cijelo desetljeće 1990-99. za 25 tranzicijskih zemalja prikazana je u Grafikonu 1.

Poruka je opet miješana. U nekim primjerima, dok je relativni agregatni BDP veći za cijelo desetljeće, simultano tome, trenutni relativni nivo BDP-a je manji. Kojoj je zemlji bolje? Onoj s trenutno većim nivoom BDP-a u usporedbi s predtranzicijskom proizvodnjom, iako je zbroj BDP-a za cijeli period tranzicije relativno manji nego u alternativnom slučaju? Ili zemlji gdje je BDP nagomilan kroz cijelu dekadu tranzicije relativno veći nego inače, iako je trenutna proizvodnja relativno niža u usporedbi s alternativnim slučajem? Ovisi. Stvar je u tome da je s formalnog gledišta (ostavljajući po strani važne strukturne promjene) u pitanju ista kategorija BDP-a. Iako se s druge točke gledišta u obzir uzima već promijenjeno društvo. Još jednom, današnji viši dohodak ne znači uvijek kompenzaciju za jučerašnji gubitak. To je tako stoga što neki ljudi gube, a neki dobiju. Ovaj je rezultat povezan sa socijalnim stresom i političkim tenzijama, čineći provedbu ekonomske politike i strukturnih reformi težom. Prema tome, u ovom je slučaju važna fluktuacija stope ekonomskog pada i rasta. Dugoročno je važniji brzi rast i blagostanje zemlje, ako su promjene manje iscrpljujuće i manje nestalne i ako je izmjena ovih stopa reducirana pa je stoga lakši proces kvantitativnih promjena vis-a-vis proizvodnje.

Tijekom posljednjeg desetljeća, cijela grupa 25 post-socijalističkih tranzicijskih gospodarstava proizvela je jedva 7.6% onoga što je proizvela u 1989. g. Odgovarajući agregatni indeks za bivši Sovjetski Savez iznosi 673% a za Istočnu Europu 895%. To znači da je Istočnoj Europi trebalo 11 godina da proizvede BDP koji odgovara BDP-u iz 1989. puta 10. Sa statističkog stajališta to je isto kao da recesije nije ni bilo, već je jednostavno stagnacija trajala 11 godina – od 1990.g. do 2000.g.

V. Odgovor politike i uloga institucionalne izgradnje

Na trenutnom stupnju tranzicije, post-socijalističke zemlje imaju više zajedničkog, nego što je to bio slučaj prije par godina, od drugih tržišta u nastajanju. Tada se previše vjerovalo da se ove zemlje moraju suočiti sa sličnim strukturnim problemima kao i druge regije s poremećenim gospodarstvima. Ovo nije niti je bila istina, unatoč sve većim sličnostima između izazova s kojima se susreću ove zemlje. Uzimajući u obzir političke opcije sa stajališta budućeg rasta, specifična obilježja post-socijalističkih gospodarstava ozbiljno se moraju uzimati u obzir. Od velike je važnosti proces institucionalne izgradnje.

Iz ekonomske perspektive, državni centralno-planski sustav kolabirao je zbog nedostatka sposobnosti prilagodbe u okruženje svjetske ekonomije koje se brzo mijenjalo. Tako je tvrdi, nefleksibilni sustav centralnog planiranja, koji je bio zapleten u brojne probleme, pokazao da je u nemogućnosti poboljšati svoju konkurentnost. Dok je globalizacija predstavljala prijetnju za zemlje koje se nisu mogle prilagoditi, ona je bila poticaj za istraživanje neučinkovitog sustava centralno-planskog gospodarenja. Kao dodatak rastućoj internacionalizaciji ekonomskih veza i ogromnim političkim promjenama, tehnološki progres poslužio je kao katalizator u odlučivanju o dolasku vremena za obuhvatnu tranziciju. Drugačije bi bilo teško, možda nemoguće, za 25 zemalja u tranziciji da se prilagode rastućim razvojnim izazovima i iskoriste prednosti za dugoročnu ekspanziju. S ovim u vezi pojavila su se dva pitanja.

Ali unutar šireg koncepta značenja institucija, mora se gledati na tržišnu kulturu i aspekte ponašanja tržišnog gospodarstva. Stoga, iako su tranzicijske zemlje već usvojile zakone koji reguliraju pravila nastanka tržišnog gospodarstva, i iako se na već uspostavljene organizacije gleda s dužnom pažnjom, još uvijek ostaje izazov relativnog zaostajanja tržišne kulture i ponašanja.

Prvo, inicijalna se politika mora suočiti s novim izazovima unutar okvira naslijeđenih starih institucija. Institucije, tj. pravila i organizacije koje pomažu nametnuti pravila, uvijek su bitne, a tijekom tranzicije još su bitnije (North, 1997.). Ali unutar šireg koncepta značenja institucija, mora se gledati na tržišnu kulturu i aspekte ponašanja tržišnog gospodarstva. Stoga, iako su tranzicijske zemlje već usvojile zakone koji reguliraju pravila nastanka tržišnog gospodarstva, i iako se na već uspostavljene organizacije gleda s dužnom pažnjom, još uvijek ostaje izazov relativnog zaostajanja tržišne kulture i ponašanja.

Drugo, kako vrijeme prolazi, ove iste institucije moraju biti promijenjene u svhu izvršenja politike. To znači da, dok je dugoročna kvaliteta institucija (i njihova kratkoročna mogućnost podržavanja smjera kretanja) također stvar politike, institucije su u kratkom roku nepromijenjene. Zbog toga, iznesene politike moraju djelovati unutar granica nametnutih od strane postojećeg institucionalnog uređenja.

Drugim riječima, postoje politike koje se ne mogu provesti u tranzicijskim gospodarstvima iz razloga nedostatne institucionalne izgradnje. Ovaj nedostatak, koji je postao očit na kraju prvog desetljeća post-socijalističke tranzicije, nije bio razumljiv na početku. Zapravo, bilo je baš suprotno.

Ne iznenađuje da su loše institucije – one izgrađene po mjeri državnog sustava na vlasti i koje su bile označene dominacijom državnog sektora i ogromnom birokratskom kontrolom, ili kasnije nastale iz ničega – oslabljivale učinkovitost političkih odluka. Uzimajući u obzir takvu političku slabost, postojale su različite reakcije koje se moglo očekivati, pa ipak one često nisu bile predviđene, posebice zbog zanemarivanja institucionalnog uređenja. U ovom pogledu najvažniji je bio nedostatak ranog pozitivnog odgovora ponude. Mnogi tvorci politike i njihovi savjetnici (uključujući međunarodne organizacije) očekivali su da će proizvodnja početi rasti odmah nakon liberalizacije, ali samo ako je provedena određena kritična masa privatizacije državnih dobara.

Protivno tomu, unatoč brzoj i dalekosežnoj privatizaciji u produljenom vremenskom razdoblju nije bilo poboljšanja efikasnosti alokacije; u nekim primjerima čak se i pogoršala. Ne bi bilo točno pretpostaviti da je pogoršanje nastupilo zbog slabije produktivnosti privatne imovine nego one u državnom vlasništvu, iako je bilo slučajeva da je privatizacija bila popraćena ekonomskim padom. Bilo bi pogrešno povezati tranzicijsku recesiju i depresiju s privatizacijskim nastojanjima, budući da su ovi događaji povezani sa institucionalnim „uskim grlom". Kako bi privatni sektor u nastajanju mogao dokazati svoju nadmoć, moraju postojati barem početne struje institucionalnog uređenja.

Druga važna naznaka je da se unutar sličnih institucionalnih uređenja mogu primijeniti alternativne vrste politike. Ovo znači da, unatoč postojećim institucionalnim uređenjima u danom vremenskom periodu, politike mogu biti dobre ili loše. Politički odgovor može biti prikladniji za rješavanje problema u jednoj zemlji, i manje prikladan u drugoj. Stoga, iako se institucije ne razlikuju, različit politički odgovor daje različite rezultate.

Također je moguće da su čak i u okviru slabijih institucija rezultati bolji nego što bi mogli biti na drugim mjestima sa jačim institucijama. A ovo je jedino rezultat bolje politike. Prema tome, institucije su važne, ali je važna i politika. Može se dogoditi da je ekonomska provedba zdravija u zemlji sa boljim ili lošijim institucijama, ili u zemlji sa boljom ili lošijom politikom. Donekle su ovo komplementarne stvari, a donekle mogu biti dopuna jedna drugoj. Što se tiče gospodarskog rasta, ovo objašnjava zašto je nekim zemljama, ceteris paribus, bolje nego drugima. Također objašnjava zašto je u nekima od njih gospodarska učinkovitost znatnija tijekom jednog vremenskog razdoblja i lošija tijekom drugog, unatoč činjenici da su institucionalna uređenja u međuvremenu poboljšana.

Poljsko je gospodarstvo dobar primjer međusobnog odnosa između politike i institucija. U ovoj se zemlji, zahvaljujući postupnoj ali predanoj institucionalnoj izgradnji i čvrstoj financijskoj politici, praćenoj oporavkom koji je započeo u sredini 1992. g., rast snažno ubrzao nakon 1993. godine. Međutim, poslije 1997. g., tempo rasta se znatno usporio (čak više nego se očekivalo). Ovo se usporavanje pojavilo unatoč nastavku napredne institucionalne izgradnje tijekom svih ovih godina. Do određenog stupnja, ono je izazvano i vanjskim utjecajima, ali je uglavnom bilo uzrokovano lošim mjerama ekonomske politike. Analize vanjskih utjecaja nisu uspjele objasniti pad stope rasta BDP-a od 6.7% u 1995-97. do oko 4.5% u naredne tri godine, tj. 1998-2000. Pogoršanje objašnjava kvalitetom političkog programa.

Naravno, najbolja kombinacija je postojanje dobre politike i dobrih institucija. I, bez sumnje, najgora je suprotnost ovome, tj. slabe institucije i loša politika. Iz ove perspektive, u tranzicijskim gospodarstvima druga kombinacija se nažalost događa češće od prve. Ne iznenađuje što se tranzicijska recesija pretvorila u Veliku tranzicijsku depresiju.

U ranim stupnjevima tranzicije nije postojalo očito pravilo s obzirom na kombinaciju kvalitete institucija i politike. Kasnije je počelo njihovo međudjelovanje i jačanje. Prije nego što to nastupi, može se dogoditi da relativno dobre institucije mogu smanjiti predanost tvoraca politike za daljnje strukturne reforme i nastavak institucionalne izgradnje, budući da to nije nikad lako. To je proces koji se nastavlja, a ne samo jedna epizoda.

Ili, može se dogoditi obrnuto, s poremećajima, poteškoćama, tenzijama, krizama itd., gurajući vlast na daljnju reformu institucionalnog poretka. Ekonomske implikacije ovih pitanja imaju veliku političku važnost. Odgovor ovisi o vizijama i mogućnosti političke elite da oblikuje dugoročne razvojne planove i da bude uključena u feedback procesa političke liberalizacije, tj. demokratizacije.

Prema tome, problemi su prilično složeni. Odlično je kada se napredak osim institucionalne izgradnje razvija prirodno zbog mudrosti ljudi i upornosti njezinih vođa. Ovo se događa. Ali iskustvo također pokazuje da vrlo često institucionalna izgradnja dobije zamah samo ako se problemi povećavaju, dakle, "što gore, to bolje". Tek se tada javlja jaki pritisak, posebice iz poslovnog sektora, i izvana, i podupire rane stukturne reforme. Međunarodne organizacije također doprinose ovom procesu dajući tehničke savjete i uvjetnu financijsku pomoć za moguću uspješnu primjenu pravilnih politika i reformi.

VI. Vanjski utjecaji i catching-up proces

Postoji rašireno uvjerenje da pomak prema tržišnom gospodarstvu u post-socijalističkim zemljama mora donijeti bolju alokativnu efikasnost i povećanu konkurentnost; ovo je jak argument, temeljen na logici. Prema tome, u određenom vremenu ono mora donijeti rast proizvodnje i bolji životni standard. Ipak, za postizanje ovog cilja mora se postići ne samo predtranzicijski nivo proizvodnje, već se mora vratiti na put brzog i trajnog rasta. Tek će tada postojati mogućnost sustizanja, sredstvima postupnog i trajnog procesa smanjenja razvojnog jaza između tranzicijskih gospodarstva i bogatijih industrijskih zemalja.

Gledajući u budućnost, uvijek postoji iskušenje da se pretpostavi kako će sve biti u redu. Takav optimizam može se činiti razumnim iz perspektive stvaralaca politike, posebice stoga što oni uvijek vjeruju da znaju što treba učiniti, i da su nepovoljni vanjski utjecaji oni koji onemogućavaju njihove ambiciozne planove. Nažalost, vrlo su često ove pretpostavke netočne. Posljedica je da budućnost rijetko izgleda tako svijetlo kao što se zamišljalo par godina ranije. Unatoč takvim iskustvima, preoptimistična očekivanja stalno se ponavljaju. Post-socijalistička gospodarstva i njihove vođe nisu iznimka od ovog pravila. Može se dodati da međunarodne organizacije prate ovaj način ponašanja (Svjetska banka, 1997.). Štoviše, barem na početku tranzicije ove su agencije imale snažan utjecaj na ovakav pretjeran optimizam u tranzicijskim zemljama.

Nema ništa loše u optimističnim očekivanjima, ako su ona bazirana na znanju i čvrstoj predanosti strukturnoj politici, i ako vuku prave zaključke iz povijesnog iskustva. Inače, prevelik optimizam postaje preveliko neznanje, koje uvijek djeluje protiv rasta i stabilnosti. Prema tome, briga o catching-up procesu u tranzicijskim gospodarstvima mora proizlaziti iz iskustva te zemlje kao i iz karakteristika procesa rasta koji se pojavljuje negdje drugdje.

Što se iskustva tiče, mora se razumjeti zašto su neke zemlje – zapravo samo neke – mogle u 1999-2000. g. proizvesti više nego u 1989-90. g., dok mnoge druge još uvijek to nisu u mogućnosti. Drugim riječima, pitanje je do kojeg će se stupnja stopa rasta u budućnosti razlikovati među određenim tržištima u nastajanju u Istočnoj Europi i bivšem Sovjetskom Savezu. Može li rast odstupati tako znatno kao tijekom prošlog desetljeća? Ovo je teško zamislivo, zato što postoje neki posebni razlozi za različite obrasce rasta, koji će se teško ponoviti.

Prvo, postojali su lokalni vojni sukobi. Zemlje koje je zadesila ova nesreća izgubile su znatan dio svoje proizvodnje. Posebice Armenija, Azerbejdžan, Gruzija, Moldova i Tadžikistan iz bivšeg Sovjetkog Saveza. I nekoliko balkanskih zemalja u regiji Istočne Europe također je bilo teško pogođeno ozbiljnim infrastrukturnim i financijskim gubicima zahvaljujući vojnim operacijama. Katastrofa je u jednoj godini izgubiti 21.1% BDP-a, kao što je to bilo u Hrvatskoj u 1991. g., 52.6% u Armeniji u 1992. g., 18.9% u Tadžikistanu u 1994. g., i 37.3% u Jugoslaviji u 1999. g. U nekim zemljma situacija je još uvijek nestabilna. Sva buduća predviđanja za budućnost pretpostavljaju da neće više biti takvih sukoba, a to nije sigurno. Ako se, međutim, proces tranzicije tijekom idućeg desetljeća bude mirno razvijao – moraju biti poduzeti svi potrebni pokušaji da se osigura ovakav tijek – razumno je očekivati brzi rast. U 1990-ima proizvodnja je u nekim zemljama počela brzo rasti, odmah nakon završetka vojnih sukoba. Ali ako se regionalni sukobi nastave, troma ekonomska provedba i depresija trajat će još nekoliko godina.

Drugo su vanjski utjecaji, koji su uzrokovali dodatne poteškoće. Među njima, šok koji je uslijedio nakon kolapsa bivšeg Sovjetskog Saveza bio je jako neobičan. Iz ovog razloga tranzicijska je recesija bila mnogo dublja u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza nego u onima Istočne Europe. Raspad bivše Jugoslavije također je bio veliki šok. Značajan, ali sa manjim utjecajem, bio je raspad COMECON-a, tj. trgovinskog bloka socijalističkih zemalja. Nedavno, zarazni efekt koji je popratio rusku financijsku krizu 1998-99., pokazao je ranjivost bivših republika Sovjetskog Saveza spram kriza koje se pojavljuju u zemljama s kojima imaju jake veze. Ipak, zahvaljujući promjeni trgovinskih partnera i smjerovima kapitalnih ulaganja, postoji mogućnost smanjenja ove ranjivosti. No, ostat će rizik vanjskih utjecaja, koji može umanjiti mogućnost rasta. Stoga se mora načiniti štit protiv negativnih vanjskih utjecaja.[6]

Treće, određeni događaji su istovremeno i dobra i loša vijest. Postoje gospodarstva, uglavnom među republikama bivšeg Sovjetkog Saveza, koja se u velikoj mjeri oslanjaju na specifične cijene roba. Na primjer, prirodni plin i nafta za Turkmenistan, nafta za Azerbejdžan i Rusiju, pamuk i zlato za Uzbekistan, sirova ruda za Ukrajinu, itd., jako su važni za dohodak ovih zemalja. Bez pobližeg pogleda na fluktuaciju ovih cijena, nemoguće je objasniti promjene u stopi rasta u Turkmenistanu, koje idu od minus 26.1% do plus 17% između 1998. i 2000. g., ili u Azerbejdžanu od minus 11.8% do plus 5.8% između 1995. i 1997. g. Kada su cijene nafte i plina pale na svoju najnižu razinu u zadnjih 25 godina, bio je to negativan utjecaj za zemlje koje ovise o

[6] *Tijekom uvođenja strukturnih reformi i razvojnog programa "Strategija za Poljsku" (1994-1997.) postojala je posebna radna skupina koju je vodio zamjenik premijera i Ministar financija, a koja je radila na ranim upozorenjima i političkim odgovorima kao bi se spriječila opasnost negativnih vanjskih šokova, posebice vis-a-vis rizik koji proizlazi iz liberalizacije financijskog tržišta. Ovaj je mali tim radio vrlo diskretno, bez medijske pompe, što je bilo ključno za njihov uspjeh.*

prihodu od izvoza ovih proizvoda. Ali u isto vrijeme, niske cijene nafte i plina bile su pozitivan utjecaj za uvoznike, uključujući i većinu gospodarstava Istočne Europe. Tako je u ovim zemljama, kroz utjecaj niskih cijena u njihovim uvjetima trgovine, fluktuacija cijena pozitivno utjecala na stopu rasta.

Četvrto, u post-socijalističkim zemljama ne nastaje samo tržišno gospodarstvo, već i demokracija. To je vrijednost sama po sebi, koja je ipak u isto vrijeme međusobno povezana sa procesom ekonomskog rasta. Ne postoji vidljiva veza između tržišta u nastajanju i demokracije (Alesina, 1997.), i marketizacije, tj. procesa prelaska na demokraciju iz državnog sustava vladavine. Postoje primjeri gospodarstava sa brzim i trajnim rastom bez demokracije, kao i zemalja sa dugotrajnom depresijom pod autoritarnim režimima. Postoji mnogo slučajeva brzog rasta u demokratskim sustavima, kao i obrnuti primjeri demokracija sa tromim rastom. Međutim, iako je proces demokratizacije neravnomjeran u nekim tranzicijskim zemljama i nije odmah pridonio poboljšanju ekonomskog rasta, do toga će dugoročno doći. Iz ove perspektive, demokracija pomaže rastu time što korigira političke neumjerenosti. Naravno, demokracija bolje funkcionira kada je tržište dobro – i obrnuto.

Peto, u nekim slučajevima velik pad proizvodnje povezan je s nedostatkom mudre makroekonomske politike. Najbolji primjeri ovdje su propast lažnih financijskih shema u Albaniji i financijska kriza u Rusiji, ali bilo je mnogo loših politika i pogrešnih odluka i u drugim gospodarstvima. Za budućnost, kao posljedica povećane zrelosti tržišnih i demokratskih institucija, čini se razumnim očekivati odgovorniju politiku. Tako će u budućnosti institucionalni napredak pridonijeti relativno visokoj stopi rasta.

Dok je svih navedenih pet argumenata bazirano na lekcijama iz prošlosti, postoje i drugi argumenti za konkurentan proces u globalnoj ekonomiji, koji mogu biti obećavajući za izgledan, brz i trajan rast (Fischer, Sahay, Vegh, 1997.). Unatoč pozadini, razumno je očekivati da će proces sustizanja razvijenih zemalja započeti.

Prvi je argument da će hvatanje koraka s tehnološkim napretkom doprinijeti ukupnom rastu. Transfer novih tehnologija iz naprednih gospodarstava u ove zemlje, znatno doprinosi porastu konkurentnosti svih tržišta u nastajanju. Ako su makroekonomski temelji zdravi i ako je postignuta financijska stabilnost te ako dobro funkcioniraju političke institucije, tada tehnološki transfer daje glavno ubrzanje stopi rasta. Na ovom polju catching-up proces bit će najvidljiviji i najunosniji. Ima smisla pretpostaviti da će, ceteris paribus, tranzicijska gospodarstva dugoročno dobiti barem jedan dodatni postotak rasta zahvaljujući isključivo ovom čimbeniku. Tehnološki transfer ne podiže razinu stručnosti radnika, nego njihovu cijenu, tj. produktivnost rada raste brže od plaća. Iz ovog razloga proizvodnja smještena u manje razvijenim zemljama od strane razvijenih zemalja rast će brže od globalnog prosjeka. Ovo vrijedi i za tranzicijska gospodarstva.

Mehanizam za catching-up proces već je pokrenut, iako ga je, u složenosti promjena koje utječu na ciklus ekonomskog pada-oporavka-rasta, teško uočiti. Ako catching-up proces ne započne u trenutnoj fazi globalne tehnološke revolucije i transfera iskustava, tranzicijska recesija može biti i dublja, trajati dulje, a oporavak bi bio slabiji, i rast sporiji. Eksterni efekti, tj. širenje novih tehnologija i vještina, podižu radnu stručnost. Nažalost, istovremeni štetni proces emigracije kvalificiranih kadrova prijeti smanjenju sposobnosti razvoja tranzicijskih zemalja za konkurentnost i širenje na globalnim tržištima. Takva prijetnja mora biti neutralizirana boljom kompenzacijom za ljudski kapital i većim ulaganjem u isti. Primjerice, izravna strana ulaganja djeluju protiv odljeva ljudskog kapitala. Od post-socijalističkih ekonomija zemlje koje privlače većinu izravnih stranih ulaganja, primjerice, Mađarska i Poljska, ostvaruju dotok kvalificirane radne snage, što znači da više kvalificiranih ljudi dolazi u ove zemlje nego što ih napušta. Ovo je dobro za budući rast.

Drugi argument povezan je sa procesom integracije u globalnu ekonomiju. Tranzicija je nezamjenjiv dio globalizacije, i post-socijalistička gospodarstva imaju mogućnost postati jednim od glavnih uživalaca ovog procesa. Međutim, slika je ovdje zbrkana i ovog puta važniji je geopolitički položaj. U najboljoj su poziciji zemlje Istočne Europe koje pregovaraju oko svog ulaska u Europsku Zajednicu: najprije Češka, koju prate Estonija, Mađarska, Poljska, Slovenija, kasnije Bugarska, Latvija, Litva, Slovačka i Rumunjska, i uskoro Hrvatska. Integracija u EZ ovim će zemljama dati dobar polet za rast. Brzo unapređenje institucionalnog uređenja ovih zemalja u skladu s pravilima utvrđenim u EZ-u, omogućit će dugoročni rast. Ove zemlje mogu također računati na relativno velik dotok izravnog stranog kapitala. Zaista, očekivanje budućeg članstva u EZ-u već je privuklo znatan priljev izravnog stranog kapitala.[7] Neto transfer resursa iz Za-

[7] *Od oko $104 milijarde izravnih stranih ulaganja tijekom perioda od 1989. do 1999., oko 55% nalazilo se u grupi od pet zemalja Istočne Europe koje su bile najnaprednije u tranziciji i pregovorima o ulasku u EZ, tj. Češka, Estonija, Mađarska, Poljska i Slovenija. Najveća od njih, Poljska, dobila je oko 20% ovog iznosa. Što se tiče ostatka ukupnog izravnog stranog ulaganja smještenog u regiji Istočne Europe, ovih je pet zemalja primilo oko 77% direktnog stranog kapitala, dok je Poljska sama dobila gotovo 30%. Važno je naglasiti da je u ovim slučajevima tijek kapitala zapravo neto priljev, zato što izravno strano ulaganje u ovim zemljama zapravo ne postoji. Ovo je, naravno, slučaj kada se zanemari odljev kapitala iz Rusije. Ako ne, tada je neto tijek kapitala za cijelu Istočnu Europu i bivši Sovjetski Savez tijekom prvog desetljeća tranzicije negativan. To pokazuje da je više kapitala napustilo regiju, nego što je u nju uloženo – sa svim lošim utjecajima na oporavak i rast.*

padne u Istočnu Europu djelovao je kao katalizator rasta i prema tome bi proces integracije u EZ-u tebao ubrzati dugoročnu stopu rasta, možda za jedan ili više postotaka.

Treći argument je povezan s progresom u akumulaciji znanja i rezoniranju ekonomskih i financijskih pitanja. Još uvijek necijenjen dovoljno u odnosu na tehnološku revoluciju, napredak povećanja intelektualnog kapaciteta i iskustava također doprinosi catching-up procesu, budući da su mikro i makroekonomski management složeniji izazovi nego što su to bili prije (Kozminski, 1993.). Iskustvo govori da postoji određeni zastoj vis-a-vis postizanja takvog znanja iz kuturalnih i političkih razloga, no učenje u hodu je već uznapredovalo. Iako nemoguć za mjerenje, ovaj faktor također povećava tempo rasta.

Četvrti argument je taj da napredak institucionalne izgradnje doprinosi oslobođenju od sistemskih uskih grla i strukturnih poremećaja naslijeđenih iz prošlosti, kao i onih načinjenih u ranim fazama tranzicije. Ovo, zauzvrat, daje polet radnoj produktivnosti i sveukupnoj ekonomskoj učinkovitosti.

Postoje temelji za pretpostavku da će tranzicijska gospodarstva rasti brže od globalne ekonomije i razvijenih industrijskih zemalja, i u određeno vrijeme mogu sa njima uhvatiti korak. Ipak, ispunjenje catching-up teorije treba potporu. Za pokretanje catching-up procesa moraju postojati različiti politički, kulturni i institucionalni faktori i moraju se ispuniti posebni uvjeti. Čini se da su ovi faktori i uvjeti, poslije prvog desetljeća tranzicije, počeli, do određene mjere, hvatati korijenje u nekoliko, iako ne u svim, zemljama. Čini se mogućim izdvojiti moguće scenarije za catching-up i predložene politike koje će omogućiti uvođenje otimističnih scenarija.

Tablica 5. Tranzicijske zemlje: Indeks stvarnog BDP-a - prognoza za 2003-04. (1989.=100 and 1999.=100) (u postocima)

	Indeks 1999.		Stopa rasta				Indeks 2003.(4)*	
	1989.=100	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	1999.=100	1989.=100
	(u postocima)							
Poljska	121.6	4.8	5.1	5.5	5.8	4.9	129.0	156.8
Slovačka	101.5	3.8	4.6	6.4	6.0	6.9	130.9	132.9
Slovenija	107.6	4.0	3.9	4.2	4.1	4.8	122.8	132.2
Albanija	92.5	7.0	6.7	8.3	6.9	6.5	140.8	130.2
Mađarska	99.2	5.3	5.2	5.4	5.1	5.5	129.5	128.4
Češka	94.7	2.6	3.6	4.8	4.7	4.4	121.8	115.3
Uzbekistan	92.3	3.8	-1.0	2.2	3.8		109.0	100.6
Hrvatska	77.2	2.6	3.5	4.4	4.8	4.7	121.6	93.9
Rumunjska	73	5.3	5.4	5.3	5.0	4.6	128.4	93.7
Estonija	75.7	5.5	5.5	5.1	4.5		122.2	92.5
Makedonija	72.0	4.8	5.5	5.0	4.5	3.6	125.7	90.5
Bugarska	66.8	4.1	5.0	5.2	4.7	4.4	125.7	84.0
Litva	65.4	5.3	5.3	5.7	5.2		123.3	80.6
Bjelorusija	78.2	-8.1	1.7	3.1	5.7		101.9	79.6
Latvija	60.1	4.9	4.8	5.5	5.3		122.1	73.4
Kazahstan	60.2	3.3	4.5	5.9	6.1		121.3	73.0
Kirgistan	60.4	4.5	4.1	4.2	4.4		118.3	71.5
Azerbejdžan	45.2	7.3	9.1	9.7	9.0		140.0	63.3
Turkmenistan	51.2	5.3	5.1	5.0	6.1		123.3	63.1
Rusija	56.1	2.2	2.7	2.0	3.4		110.7	62.1
Armenija	42.5	6.2	6.9	7.1	7.2		130.3	55.4
Tadžikistan	44.1	5.0	5.1	5.0	5.9		122.7	54.1
Gruzija	33.8	8.0	7.8	7.8	7.5		134.9	45.6
Ukrajina	35.7	0.2	3.3	3.9	4.6		112.5	40.2
Moldova	30.5	3.7	4.7	5.6	6.1		121.6	37.1
Bosna i Hercegovina	pnd	*6.1*	*4.6*	*3.8*	*3.1*	*3.7*	*123.2*	pnd
Jugoslavija	pnd	*15.4*	*13.2*	*10.9*	*8.1*	*5.9*	*165.8*	pnd

Izvori: Indeks 1999. iz Tablice 3. Prognoza za 2000.-04. koju je dao PlanEcon 1999a i 1999b.

pnd—podaci nisu dostupni.

** 2003. za zemlje bivšeg SSSR-a, i 2004 za zemlje Istočne Europe.*

VII. Četiri scenarija za dugoročni rast do 2050.

Na tranziciju se može gledati kao na specifičan pokušaj koji premješta dio globalne ekonomije od jednog do drugog razvojnog modela. Prije nedavne recesije, iako je ranija ekspanzija pratila uzorak ciklusa rasta različit od onog u centralno-planskom sustavu, sva su ova gospodarstva rasla. Dok u ranim 1980.-im nisu izgubila zamah, one su hvatale korak s razvijenim regijama. Pod pretpostavkom da je završila Velika tranzicijska depresija, postojat će rast zajedno s ekonomskim ciklusima različitim od tržišnog sustava. Postoji prešutna pretpostavka da će se dugoročni rast razviti u trendu koji proizlazi iz oscilacija gospodarske aktivnosti. Zato postsocijalistička gospodarstva prolaze proces promjene sadržaja njihovog cikličkog rasta. Ona ne idu iz sustava gdje nije bilo rasta (budući je tu bilo rasta koji nije bio spor) u sus-

tave gdje se rast sam po sebi podrazumijeva i neće automatski biti "boljeg karaktera". Ovo se još mora dogoditi.

Postoje različite prognoze za nadolazeće godine ali ne i prognoze za budući pad proizvodnje u bilo kojem tranzicijskom gospodarstvu. Postoji tek nekoliko slučajeva gdje je pad proizvodnje očekivan, i to samo u jednoj godini. Ovo bi značilo da će razvoj ići mirno i da će se izbjeći neki vanjski utjecaji. Ipak ne možemo a priori isključiti i negativnosti. U 2003-04. g. BDP indeks izgledat će manje depresivan nego sada, iako ne tako impresivno kao što bi neki voljeli vidjeti. U 2004. g. u samo 7 ili 8, od 27, zemalja proizvodnja će premašiti BDP iz 1989. g. Na drugom kraju ove liste, proizvodnja u drugih 8 zemalja ostat će ispod dvije trećine standarda iz 1989. g. Ovako će sve skupa biti nakon 15 godina tranzicije (Tablica 5).

Tablica 6. Tranzicijske zemlje: BDP per capita u 1999. i 2003-04., PPP osnova

	1999.	2003.(4.)	Rast (u PPP$)	Rast
	(u USD)		(u postocima)	
Slovenija	14,267	17,344	3,077	21.6
Estonija	9,096	16,048	6,952	76.4
Češka	9,472	11,442	1,970	20.8
Slovačka	8,395	10,954	2,559	30.5
Mađarska	8,063	10,648	2,585	32.1
Hrvatska	8,284	9,528	1,244	15.0
Poljska	7,232	9,255	2,023	28.0
Latvija	6,341	7,877	1,536	24.2
Bjelorusija	5,722	5,737	15	0.3
Rusija	4,539	5,087	548	12.1
Bugarska	3,758	4,796	1,038	27.6
Litva	3,680	4,520	840	22.8
Rumunjska	2,962	3,837	875	29.5
Armenija	2,842	3,662	820	28.9
Makedonija	2,897	3,423	526	18.2
Turkmenistan	2,891	3,376	485	16.8
Kazahstan	2,482	3,028	546	22.0
Jugoslavija	1,828	3,027	1,199	65.6
Uzbekistan	2,612	2,721	109	4.2
Azerbejdžan	1,970	2,689	719	36.5
Ukrajina	2,348	2,641	293	12.5
Gruzija	1,950	2,570	620	31.8
Kirgistan	2,211	2,472	261	11.8
Moldova	1,745	2,104	359	20.6
Albanija	1,474	2,025	551	37.4
Tadžikistan	748	848	100	13.4

Izvor: PlanEcon 1999a i 1999b.
** 2003. za bivši SSSR, i 2004. za zemlje Istočne Europe.*

Ponekad, zahvaljujući tržišnoj nestabilnosti tečaja, promjena relativne vrijednosti nacionalne valute može izgledati kao pad BDP-a mjeren u američkim dolarima, dok BDP zapravo raste.[8] Iz ovog je razloga opravdano pobliže pogledati procjenu BDP per capita na temelju pariteta kupovne moći. Ovaj pokazatelj se smatra polaznom točkom prema catching-up procesu (Tablica 6).

Ovdje postoji zanimljiv fenomen. Za razliku od EZ-a i drugih naprednih tržišnih gospodarstava, u tranzicijskim gospodarstvima postoji veliki procjep između BDP-a mjerenog tekućim cijenama, tj. tržišnim tečajem, i njegove procjene na temelju pariteta kupovne moći (PPP – purchasing power parity). Proces otvaranja u tranzicijskim zemljama i integracije u svjetsko gospodarstvo umanjuje ovaj procjep, ali on još uvijek postoji. Iz ovog razloga, postojat će dug proces stvarne aprecijacije valuta u tranzicijskim gospodarstvima.[9] I zaista, već je daleko na putu. Ako s vremena na vrijeme valute tranzicijskih gospodarstava depreciraju – a ponekad je devalvacija spektakularan događaj – to nije u suprotnosti sa trendom dugoročnog poboljšanja.

Ovi podaci iz Tablice 6. bolje odražavaju stvarni nivo razvoja i životnog standarda. To je također bolja mjera (a ne BDP per capita po trenutnom tržišnom tečaju) koja pokazuje gdje se točno nalaze ova gospodarstva i društva. Na primjer, BDP per capita u Rusiji u 2000. g. je oko $1,500 po tržišnom tečaju – nalazi se na samo 13% slovenskog BDP-a. Sa svim nedostacima recesije, Rusija ne zaostaje toliko. U budućnosti će se, praćen financijskom stabilizac-

[8] *To se, na primjer, dogodilo u Poljskoj u 1999. g., kada je BDP procijenjen u tekućim dolarima padao za 2.1%, dok je realni BDP, mjeren konstantnim cijenama u domaćoj valuti, povećan za 4.1%.*

[9] *Problem deprecijacije i aprecijacije nestat će s dnevnog reda kada određene zemlje pristupe u EZ-u i napuste svoje nacionalne valute. To će se najlakše provesti u zemljama koje su trenutno pod režimom valutnog odbora, primjerice Estonija. U tom slučaju bit će učinjena konverzija s njemačke marke* (denominacija korištena kao sidro pod mehanizmom valutnog odbora) *na euro. Dugoročno, svi novi članovi EZ iz Istočne Europe priključit će se euro zoni.*

ijom, ovaj procjep povećati mimo stvarne grube aprecijacije i, najvjerojatnije će i Rusija postići bržu stopu rasta nego naprednije post-socijalističke zemlje.

Gdje će sve ove post-socijalističke zemlje biti za dvije ili tri generacije? Iz perspektive njihovog dugoročnog kapaciteta rasta, a to je mogućnost kretanja ukorak s naprednim industrijskim zemljama, mogu se izdvojiti četiri grupe post-socijalističkih gospodarstava.

Prvu grupu možemo zvati "dobitnici" koja će se sastojati od gospodarstava koja su u mogućnosti održavati stopu rasta BDP-a barem dva puta višu nego u naprednim tržišnim gospodarstvima tijekom jako dugog razdoblja. Kao benchmark može se koristiti nedavna stopa rasta u EZ-u. Iako ni u ovom slučaju budući rast nije siguran, čini se razumnim to pretpostaviti, u cijelosti, on će se zadržavati oko razine postignute u 1997-2000. g., tj. 2.5%. Ovo pokazuje da tijekom dolazećeg desetljeća godišnja stopa rasta za "dobitnike" bit će oko 5%, oscilirajući uglavnom između 4% i 6%.

Druga grupa, "uravnoteženi", bit će u mogućnosti održavati tempo rasta jednak ili neznatno viši od EZ-e, pa će rast oscilirati prosječno oko 3%, krećući se između 2% i 4%. Kao rezultat, ove zemlje neće uhvatiti korak s naprednijim dijelom europskog gospodarstva, ili ako uspiju, bit će to vrlo sporo. Posljedično tomu, relativna razlika između ovih dvaju grupa mijenat će se vrlo malo, ipak uzimajući u obzir različite osnove, apsolutna razlika će i dalje rasti. Također će se povećati i razvojni jaz među ovim dvjema grupama.

Treća grupa, nazvat ćemo ih "zaostali" zbog nedostatka sposobnosti da okrenu tranzicijski proces u njihovu korist, rast će još manje nego ekonomije EZ-a (i "uravnoteženih"). Dugoročni rast neće prijeći 2% ili će možda ostati ispod ove razine. Tako će u budućnosti njihov relativni dohodak, uspoređen s drugim grupama tranzicijskih ekonomija, još više zaostajati nego na početku milenija. Postoje brojni argumenti za to da će sve post-socijalističke zemlje biti rastuća gospodarstva, ali ipak ne bi bilo mudro pretpostaviti da zbog nepovoljnih okolnosti i politika, najgori među njima neće s vremena na vrijeme biti uvučeni u drugu recesiju. Sukladno tome, njihov dugoročni rast mogao bi biti vrlo slab.

Tablica 7. Tranzicijska gospodarstva: Prosječna stopa rasta BDP-a u 2000.-03.(4)[1] (u postocima)

Pobjednici	
Jugoslavija	10.7
Albanija	7.1
Azerbejdžan	7.0
Gruzija	6.2
Dobitnici	
Slovačka	5.5
Armenija	5.5
Mađarska	5.3
Poljska	5.2
Rumunjska	5.1
Makedonija	4.7
Bugarska	4.7
Litva	4.3
Turkmenistan	4.3
Bosna i Hercegovina	4.3
Slovenija	4.2
Tadžikistan	4.2
Estonija	4.1
Latvija	4.1
Uravnoteženi	
Češka	4.0
Moldova	4.0
Hrvatska	4.0
Kazahstan	4.0
Kirgistan	3.4
Ukrajina	2.4
Rusija	2.1
Zaostali	
Uzbekistan	1.8
Bjelorusija	0.5

Izvor: Autorove procjene bazirane na prognozama PlanEcon-a 1999a i 1999b.
[1] 2003. za bivši SSSR i 2004. za gospodarstva Istočne Europe.

Tu je još i četvrta grupa, ili barem postoji mogućnost da bi se mogla pojaviti – "pobjednici". Ove zemlje, pod sretnim uvjetima i okolnostima i s dobrom politikom, uživat će prosječnu stopu rasta približno tri puta veću nego u EZ-u, tj. 7.5%. S godišnjom stopom između 6% i 9% približit će se proizvodnom standardu EZ-e, i u isto vrijeme, odvojit će se od svih drugih post-socijalističkih gospodarstava.

Ovo su neka opća razmišljanja vis-a-vis alternativnog tempa rasta u tranzicijskim gospodarstvima. To, naravno, ne znači da će svaka zemlja koja brže raste uživati i veći output i bolji životni standard nego zemlja koja ima sporiju stopu rasta, iako će se dugoročno i to na kraju dogoditi. Međutim, za nekoliko godina može se pojaviti obrnuta situacija, zbog logike catching-up mehanizma. Ovo znači da zemlje koje se kreću od nižeg proizvodnog stupnja u 2000. g., kao što je Azerbejdžan u bivšem Sovjetskom Savezu, ili Albanija u regiji Istočne Europe, mogu imati brži rast, od recimo, Estonije i Slovenije, ali će niz godina imati relativno niži dohodak.

U Azerbejdžanu BDP per capita na osnovi pariteta kupovne moći procijenjen je na oko $1,970 u 1999.g., dok je u Estoniji bio $9,096 – gotovo pet puta veći. Unatoč ovakvoj pozadini pretpostavlja se da dok će se u Azerbejdžanu BDP prosječno povećavati za 7% između 2000. g. i 2003. g., u Estoniji će rasti za samo 4.1% godišnje, ali će ipak ukupna proizvodnja ostati puno veća. Što se Albanije i Slovenije tiče, relevantni BDP per capita na osnovi pariteta kupovne moći (PPP) iznosi $1,474 i $14,267, dok su očekivane stope rasta 7.1% i 4.2%. Stoga, prema ovakvoj logici, nije iznanađujuće naći Albaniju i Azerbejdžan među "pobjednicima", dok će razvijenija Estonija i Slovenija biti među "dobitnicima" (Tablica 7).

Grafikon 2.1 Alternativni putevi rasta za jako dugi period, 2000.-2050.

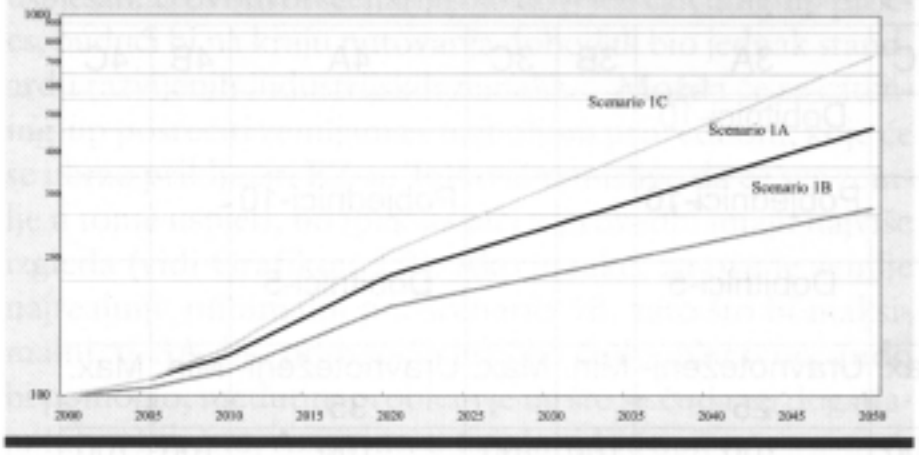

Grafikon 2.2 Alternativni putevi rasta za jako dugi period, 2000.-2050.

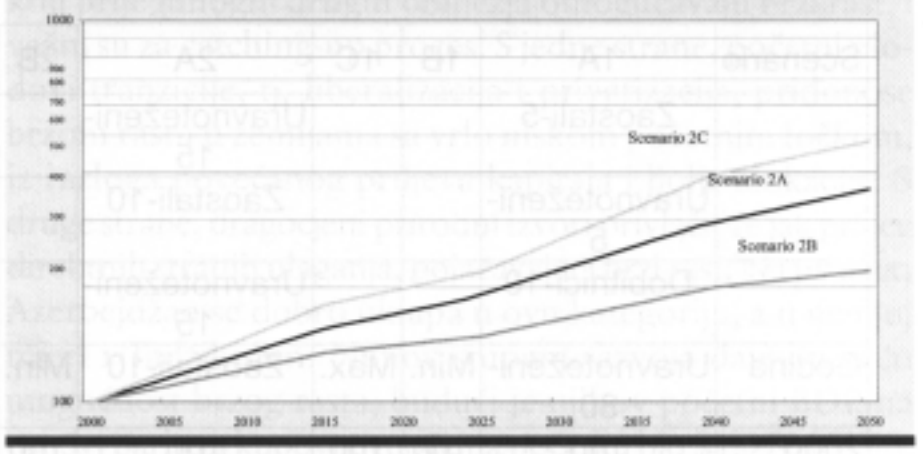

Grafikon 2.3 Alternativni putevi rasta za jako dugi period, 2000.-2050.

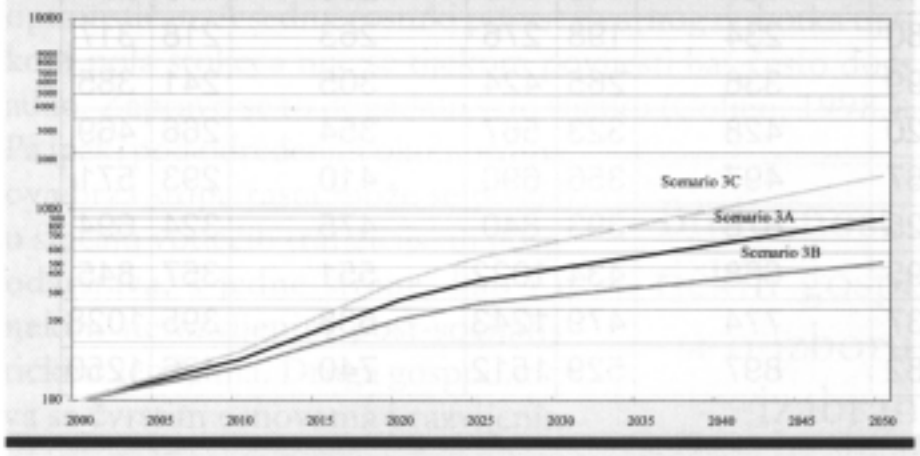

Grafikon 2.4 Alternativni putevi rasta za jako dugi period, 2000.-2050.

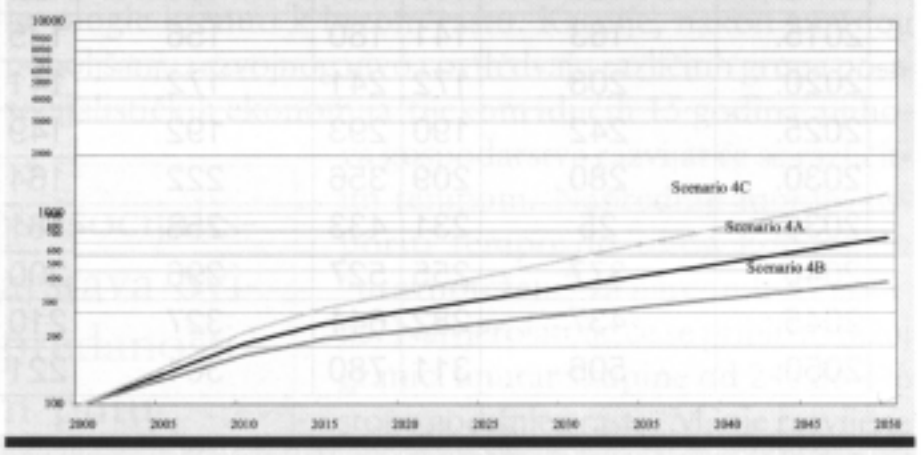

Na ova se predviđanja mora gledati kao na pasivne scenarije utemeljene na ekstrapolacijama nedavnih trendova i određenih pretpostavki vis-a-vis budućih političkih reformi. Nedavne prognoze često su manje optimistične od onih danih prije nekoliko godina. Ove promjene raspoloženja rezultat su, između ostalog, negativnih vanjskih utjecaja, koji su ne samo utjecali na gospodarstvo, već još više na načine razmišljanja i na očekivanja. Iz ovog razloga, suprotno ranim 1990.-im, ovog se puta može pojaviti neumjereni pesimizam.

Ipak je istina da je ruska "kriza u krizi" i njezin financijski vrhunac u 1998. g. utjecao, ne samo na nekoliko republika bivšeg Sovjetskog Saveza, već i na druga gospodarstva, uključujući i Slovačku koja se brzo razvijala, a sve uslijed velikog izlaganja trgovini s Rusijom. U drugim zemljama, primjerice Poljskoj i Sloveniji, usporavanje rasta nastupilo je više kao rezultat nedosljedne politike i odgođene strukturne reforme. Što se tiče aktivnih financijskih politika, one mogu tempo rasta u ovim zemljama vratiti na stopu blizu 7%, koja je već bila postignuta. Održavanje rasta na ovoj razini dugi niz godina držat će ova gospodarstva među "pobjednicima". Ovo je vrlo vjerojatno, i moguće. Određeni scenariji brzo bi se mogli promijeniti prema optimističnijem smjeru. Prognoze uglavnom ovise o politici – a ne obrnuto.

Prema navedenoj diskusiji, mogu postojati četiri puta za dugoročni rast: za "zaostale", "uravnotežene", "dobitnike" i "pobjednike". Pitanje je pod koju klasifikaciju bi ušla određena zemlja ako ostane na putu specifičnog tempa rasta za zadani vremenski period tijekom idućih 50 godina? (Grafikon 2).

Unutar četiri gore navedena hipotetička scenarija postoje tri podscenarija, tj. srednji scenario A, minimalni scenario B, i maksimalni scenario C. Ekstremni podscenariji temelje se na kalkulacijama pedesetogodišnjeg rasta neke zemlje koji je ili minimalan ili makismalan u skupini, čije središte čini srednji scenario A (Tablica 8).

Prvi scenario početno predstavlja srednjoročni (pet godina) period sporog rasta zbog nestabilnih temelja, slabih institucija, neadekvatne politike, i negativnih vanjskih utjecaja. Zatim se rast ubrzava u narednih pet godina zahvaljujući institucionalnoj izgradnji i političkim reformama, kao i povoljnijim vanjskim faktorima, kao što je završetak regionalnih sukoba. Kasnije, nakon cijelog desetljeća, ubrzanje dobiva zamah uslijed institucionalnih poboljšanja i bolje politike koja vuče korijen iz učenja u hodu, iskustva i znanja. Iz tog razloga ova gospodarstva prelaze u naprednu grupu "dobitnika", što znači da se njihova stopa rasta povećala do ranga od 4% do 6%. Nakon toga, dugoročno za tri desetljeća, rast pada, ali samo do tempa koji imaju "uravnoteženi", tj. 3%. Tako u okvirima jedne generacije tranzicijski proces gotovo dvostruko podiže nacionalni dohodak, a kroz dvije generacije do 2050. g., rast se može povećati oko pet puta. Uzimajući u obzir opseg stope rasta, u podscenarijima 1B i 1C kumulativni rast može biti puno manji i znatno veći nego u srednjem scenariju 1A (vidi

Tablica 8. Catching-up u tranzicijskim gospodarstvima u 21. stoljeću, 2000-2050.

Scenario	1A	1B	1C	2A	2B	2C	3A	3B	3C	4A	4B	4C
	Zaostali-5			Uravnoteženi-15			Dobitnici-10					
	Uravnoteženi-5			Zaostali-10			Pobjednici-10			Pobjednici-10		
	Dobitnici-10			Uravnoteženi-15			Dobitnici-5			Dobitnici-5		
Godina	Uravnoteženi-30	Min.	Max.	Zaostali-10	Min.	Max.	Uravnoteženi-25	Min.	Max.	Uravnoteženi-35	Min.	Max.
2000.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2005.	110	105	110	116	110	122	128	122	134	144	134	154
2010.	128	116	134	134	122	148	163	148	179	206	179	237
2015.	163	141	180	156	135	180	234	198	276	263	218	317
2020.	208	172	241	172	141	199	336	265	424	305	241	385
2025.	242	190	293	192	149	220	428	323	567	354	266	469
2030.	280	209	356	222	164	267	497	356	690	410	293	571
2035.	25	231	433	258	181	325	576	393	840	475	324	694
2040.	377	255	527	296	200	395	668	434	1022	551	357	845
2045.	437	282	641	327	210	437	774	479	1243	638	395	1028
2050.	506	311	780	361	221	482	897	529	1512	740	436	1250

Izvor: Autorovi proračuni. Za pretpostavke vidi tekst.

Grafikon 2.1). Ovi tipovi scenarija mogući su u zemljama koje imaju slabe osnove, loše institucije, odgođenu strukturnu reformu, nedosljedan politički razvoj, relativno manje povoljan geopolitički položaj, i u određenim slučajevima te zemlje mogu biti direktno ili indirektno pogođene lokalnim napetostima i sukobima. Na primjer, zemlje kao Tadžikistan u bivšem Sovjetskom Savezu, ili Rumunjska u regiji Istočne Europe do određenog stupnja se uklapaju u ove scenarije. Budućnost će donijeti mnogo mutacija koje će stvarnu sliku učiniti življom. Pa ipak, ove zemlje kasnije također mogu ubrzati svoju stopu rasta, jedino ako se pomoću pravilne politike uspiju riješiti raznih zaostalih strukturnih i institucionalnih uskih grla koja su ih zadržavala u postizanju potencijalnog rasta.

Drugi scenario je za zemlje koje će samo djelomično iskoristiti prednosti koje donosi uvođenje tržišnog gospodarstva. Iz ovog razloga njihova stopa rasta bit će sporija nego u centralno-planskom sustavu. Štoviše, spor rast popratit će povećanje nejednakosti (Milanović, 1998. g. i Kolodko, 1999c). Za prvi period, recimo, od 15 godina, ove će zemlje rasti oko 3% godišnje, a zatim još sporijom stopom od samo 2%. Zatim, tijekom razdoblja druge generacije, petnaestogodišnji tijek kao "uravnoteženi", a onda se i može ponoviti desetogodišnje razdoblje "zaostalih". Sve ove mogućnosti vjerojatne su za zemlje koje su još uvijek zbrkane nedosljednom strukturnom reformom i opterećene institucionalnom prazninom. Stare institucije već su onesposobljene, a nove još nisu postavljene. Takav hibridni sustav doprinosi otežavanju rasta i skreće zemlje na pogrešan kolosijek, a mogućnost hvatanja koraka postaje iluzija. Čak i ako geopolitički položaj pomaže i ako je ljudski kapital relativno snažan, slabe osnove i nestabilna politička situacija mogu obeshrabiti formaciju domaćeg kapitala i spriječiti privlačenje strane štednje. Stoga u 2025. g. i 2050. g., ova grupa zemalja može jako zaostajati za prosječnim svjetskim dohotkom kao što je to bilo u 2000. g., zato što će se rast povećati samo za oko 260% tijekom jako dugog perioda (vidi Grafikon 2.2). Za koje je zemlje vjerojatno da će ući u ovu grupu, ostavljeno je njima samima da o tome odlučuju, budući da prema predstavljenoj logici, do sada nijedna zemlja nije osuđena na tako slab rast.

Treći scenario odražava situaciju u kojoj se, u periodu od deset godina, prosječna stopa rasta zaustavila se na 5%, ili oscilira između 4% do 6%. Ovo je vjerojatno za "dobitnike" koji imaju jake institucije i poboljšane temelje kao i razumne političke odgovore i napredne strukturne reforme. Tijekom idućeg desetljeća rast može skočiti čak do 7.5% i tada još jednom kratkoročno pasti na 5%. Poslije vremenskog razmaka od jedne generacije rast će se usporiti do tempa koji imaju "uravnoteženi", gdje može biti održavan

[10] *Naravno, dostigao bi se samo dohodak. Što se životnog standarda tiče, koji je rezultat djelovanja i tijekova i akumulacije dobara u prošlosti, ova bi grupa zemalja još uvijek bila znatno ispod nivoa koji imaju napredne zemlje.*

slijedećih 25 godina. Ovaj obrazac rasta bio bi iznimno uspješan. U ovom bi scenariju bio dovršen catching-up proces, budući bi na kraju putovanja dohodak bio jednak standardu razvijenih industrijskih zemalja.[10] Možda će se catching-up posrećiti zemljama s najboljom provedbom, koje će se ubrzo priključiti EZ-u. Teško je zamislivo da će sve zemlje u tome uspjeti, no ipak najjači u provedbi imaju najviše izgleda (vidi Grafikon 2.3). Ako je tako, za ove je zemlje najrealniji minimalni podscenario 3B, zato što bi maksimalni, tj. 3A, bio post-socijalističko čudo. Naravno, čudo bi pomoglo, međutim problem je taj što se čuda ne događaju niti u Istočnoj Aziji, niti u Istočnoj Europi.

Četvrti scenario (vidi Grafikon 2.4) također je vrlo optimističan. A sedmerostuki porast stvarnog dohotka tijekom pola stoljeća nije se tijekom povijesti baš često događao. Zapravo se to događalo vrlo rijetko (Cohen, 1998.). Pa ipak, pod određenim okolnostima, ova brza stopa rasta može se postići u slučaju vodećih tranzicijskih gospodarstava, s jedne strane, kao i u nekim nerazvijenim post-socijalističkim zemljama. Druga gospodarstva sa čvrstim osnovama i razvijenim institucijama, recimo članice OECD-a, također mogu težiti prvoj grupu i gore navedenom scenariju. Oni istovremeno moraju imati zdravu politiku i iskoristiti sve prednosti integracije u EZ, kao i privući stalan veliki dotok direktnih stranih ulaganja. Na primjer, za Mađarsku ili Poljsku među tržištima u nastajanju Istočne Europe, ili za Estoniju iz bivšeg Sovjetskog Saveza, ovaj scenario nije nemoguć. Njihov dobar geopolitički položaj i kvaliteta ljudskog kapitala mogu također pripomoći. Ipak, odlučujući će faktor biti političke strategije, posebice one koje potiču poduzetništvo. Otvoreno tržište proizvoda, fleksibilno tržište rada i dobro razvijeno tržište kapitala, poduzetnicima olakšavaju osnivanje novih firmi. Ova vrsta smione privatizacije i masovnog poduzetništva ključna je za održavanje visoke i brze stope rasta (Lavigne, 1999.; Kolodko, 2000b). U prvom desetljeću 21. stoljeća, zemlje sa ovakvim gospodarstvom prerast će u "pobjednike", s prosječnom stopom rasta od oko 7.5%. U takvom slučaju, BDP će se tijekom deset godina udvostručiti; ovo je dvostruko brže nego u prvom scenariju. Kasnije, kada catching-up proces bude unaprijeđen, stopa rasta past će na 5% i tako doći na razinu EZ-e.

Ali ovaj scenario se može podudarati s karakteristikama drugih tipova gospodarstva, koji započinju od vrlo niske dohodovne osnove. Unatoč slabim institucijama i nestabilnim osnovama, unatoč zaostatku strukturnih reformi i često ne baš razumnoj politici, ova gospodarstva mogu također krenuti k ovakvom catching-up procesu. Ovo je moguće iz razloga podudarnosti dvaju specifičnih čimbenika, koji prije mnogih drugih obilježja omogućavaju brzi rast, i važni su za catching-up proces. S jedne strane, početni plodovi tranzicije, tj. liberalizacija i privatizacija, pridonose brzom rastu u zemljama sa vrlo niskom početnim točkom, iz razloga povećanog priljeva kapitala i bolje alokacije. S druge strane, dragocjeni prirodni izvori privlačit će jak priljev direktnih stranih ulaganja, pojačavajući brzi rast. Na primjer, Azerbejdžan se dobro uklapa u ovu kategoriju, a u manjoj mjeri i Tadžikistan. Njihov stupanj razvoja daje im veću mogućnost brzog rasta, budući je njihov početni BDP, na osnovi pariteta kupovne moći, na početku bio $1,970 i $750. Kada bi se ispunili drugi uvjeti, posebice ako postoji odlučnost za okončanje regionalnih sukoba, tada bi ove zemlje mogle krenuti k brzom rastu. Kasnije, nakon znatnog poboljšanja razvojnog nivoa ovih dvaju različitih grupa post-socijalističkih ekonomija tijekom idućih 15 godina, njihova gospodarstva razvijat će se različitim tempom. Napredniji moraju usporiti tempo do onog koji imaju "uravnoteženi" za narednih 35 godina. Najvjerojatnije će se približiti nižoj granici unutar skupine od 2% do 4% stope godišnjeg rasta. Manje razvijene zemlje bit će bliže gornjoj granici, a to je 4%, ili će se čak podudarati s višom stopom rasta koja karakterizira "dobitnike". U ovom scenariju, kao i u scenariju dva i tri, catching-up proces javlja se na početku i u srednjim godinama cijelog razdoblja, gdje će, idući prema kraju ciklusa, stopa rasta vjerojatno biti istovjetna s onom u naprednim zemljama, a ovo će biti samo zemljama koju trenutno počinju s jako niskog nivoa.

> Budućnost post-socijalističkih gospodarstava ovisi o izboru i predanosti izabranom putu ekonomskog rasta i sposobnosti ostanka na tom putu što je duže moguće.

Može se dogoditi da će propasti cijeli catching-up proces ako se strukturne reforme i institucionalna izgradnja ne provedu na osnovnim razinama. Proces može podbaciti, ako se obrne politička klima. Catching-up proces može biti odgođen, ako globalizacija skrene sa svog smjera i spriječi ga, umjesto da ga pojednostavi. Stvarna budućnost post-socijalističkih gospodarstava bit će puno složenija nego je prikazano u hipotetičkim scenarijima.

Nije vjerojatno da će ijedna zemlja ostati dugoročno na nepromijenjenom smjeru, recimo tijekom jedne ili dviju generacija. Zemlje se često mogu prebacivati s jednog razvojnog puta na drugi. To će činiti u oba smjera, što znači uspone i padove, ovisno o promjenama domaćih i međunarodnih uvjeta. Neke neće moći izbjeći prijetnju recesije, kada su suočeni s vanjskim utjecajima ili vlastitim političkim krajnostima. Mnoge od ovih promjena su sada potpuno nepredvidive. Mnoge će druge biti stvar donesenih, ili - ne donesenih, političkih odluka. Ovo će zauzvrat ovisiti o institucionalnim aspektima razvoja i provedbi

demokracije. Naravno, ovo drugo je također nestalno, posebice u zemljama s relativno mladim demokratskim režimima, što sve post-socijalističke zemlje i jesu.

Dok će za neke zemlje budući razvoj biti održavanje trajnog rasta na izabranom putu, za druge će to biti borba za dolazak na put koji će njihova gospodarstva pokrenuti prema naprijed bržim tempom (Lucas, 1999.). Budućnost post-socijalističkih gospodarstava ovisi o izboru i predanosti izabranom putu ekonomskog rasta i sposobnosti ostanka na tom putu što je duže moguće. Mogući su brojni scenariji za budući razvoj. U hipotetičkim događajima ekstremnih slučajeva – što nije vjerojatno – određena post-socijalistička gospodarstva mogu se razvijati tijekom cijelog polustoljetnog perioda kao "pobjednici" ili se mogu vući kao "zaostali". Teško je moguće da će se to dogoditi, budući da od gospodarstava ne bi trebali očekivati prosječnu stopu rasta od 7.5% do 2050. g., niti bi trebali biti pesimistični da će to biti zemlje čija će se proizvodnja tek neznatno povećati, recimo 1% godišnje, ako i toliko. Trebamo očekivati da tranzicijska gospodarstva neće pripasti niti jednoj ekstremnoj grupi, već onoj centralnoj, odnosno, "dobitnicima" ili "uravnoteženima". Ovo podrazumijeva da će smoći snage ostati na smjeru stope rasta koja je prikladna za ove dvije grupe, odnosno, između 2% i 6%. Međutim, unutar ove velike skupine može se očekivati da će stopa rasta najčešće oscilirati između 3% i 5%.

VIII. Aktivna politika za catching-up u 21. stoljeću

Gledajući u budućnost, nužno je razlikovati pasivne scenarije od aktivnih strategija. Smjer putovanja prema budućnosti ovisit će o mnogim varijablama. Neke od njih su zadane i stoga ih možemo samo pokušati točnije i jasnije predvidjeti. Međutim, kritična masa događaja u razvojnom procesu ovisi o izabranim politikama i političkoj volji da prati strategiju. Još jednom, geopolitički položaj, naslijeđena kultura, kvaliteta ljudskih resursa i kvalificirane radne snage, populacija i odatle cilj uslužnih i proizvodnih tržišta, količina prirodnih resursa, ljepota zemlje i njezina privlačnost turistima – svi su ovi zadani faktori važni za razvojne prospekte. Neki su faktori stalni, a neki se mogu mijenjati jedino tijekom dugog vremenskog razdoblja i pod uvjetima gospodarstva u razvoju. Ali najvažniji je politički sustav. Bez čvrste strategije čak ni područja s komparativnim prednostima neće poslužiti razvojnoj svrsi.

Zemlje s boljim geopolitičkim položajem imaju prednost približavanja velikim trgovinskim i financijskim tržištima, kao što je slučaj Estonije i Skandinavije, Češke i Njemačke, Bugarske i Turske, čak i Azerbejdžana i Irana, ili Kirgistana i Kine. Ove se zemlje nalaze u relativno boljim situacijama za trenutni brzi rast. A još više zemlje koje teže integraciji s Europskom Zajednicom. Zemlje sa stvarnom predanošću provode postupnu institucionalnu izgradnju. Na primjer, Mađarska i Poljska će od čvrstih temelja imati koristi u idućim godinama, mnogo više od drugih tržišta u nastajanju. Već sada ubiru plodove ovog ulaganja.

Kombinacija ovih dvaju faktora – odnosno, pogodnog geopolitičkog položaja u Istočnoj Europi i bitnog napretka vis-a-vis institucionalne izgradnje – već povećava rast kandidata koji namjeravaju pristupitu EZ-u. Ove zemlje, čak i relativno razvijenije, kao što su Republika Češka, Estonija ili Slovačka, rast će brže nego druge zemlje u regiji. Za cijelu se grupu zemalja može predvidjeti da će u idućem ili u iduća dva desetljeća biti među "dobitnicima". Neke od njih, uslijed pogrešne politike i nepovoljnih vanjskih utjecaja, mogu biti degradirane u nižu skupinu. Ipak, prije nego uhvate korak sa Zapadnom Europom – ili barem sa manje naprednim južnim dijelom Europe – ne bi smjeli predugo ostati pod ovim okolnostima. Ovo znači da se, i ako s vremena na vrijeme ne uspiju u održavanju godišnje stope rasta na 5%, mogu odmah vratiti na ovaj smjer.

Bez čvrste strategije čak ni područja s komparativnim prednostima neće poslužiti razvojnoj svrsi.

Što se tiče zemalja koje povremeno pređu u gornju skupinu, one će doći iz dvaju različitih grupa. Prva će uključiti prave predvodnike tranzicije, one koji mogu sjediniti zdrave razvojne strategije sa opsežnim strukturnim reformama. Ovo su dva različita, pa ipak jako povezana pitanja. Zdrave institucije uvedene strukturnom reformom i poboljšanom tržišnom kulturom nisu zamjena za dobru politiku ili mudre razvojne strategije. One se nadopunjuju. U tranzicijskim ekonomijama ne postoji jednostavan slučaj povezanosti između strukturnih reformi i razvoja. Barem ne iz podataka prve tranzicijske dekade, tu nema jasnog pokazatelja da je takva relacija pokrenuta. Budući da povezanost ne ide automatski, ona mora postati brigom vladine politike.

Do sada imamo damo tri slučaja brzog rasta koji zaslužuju da budu ubrojeni među "pobjednike". Međutim, ova je situacija trajala samo kratko. Estonija 1995-97. g. (tri godine) i Poljska 1994-97. g. (četiri godine) rasle su prosječnom stopom od 6.3%. Slovačka se uskladila u kasnijem razdoblju sa stopom rasta od 6.2%. Sve tri ove zemlje, kao i one druge koje idu putem pridruženja EZ-i, imaju u budućnosti mogućnost ponavljanja ovih postignuća. Ovo zahtijeva dobru koordinaciju fiskalnog i monetarnog upravljanja, dobro oblikovane industrijske i trgovačke politike, i podređivanje strukturnih reformi politici rasta. Zahtijeva se i pravilna institucija upravljanja konfliktima u društvu, koji mogu nastati tijekom perioda prilagođavanja vanjskim

utjecajima ili drugoj vrsti iznenadnih događaja (Rodrik, 1999.).

Problem je što unutar regija bivšeg Sovjetskog Saveza i Istočne Europe vlade zanemaruju ovaj drugi aspekt dugoročnog rasta. To se javlja stoga što ih se često savjetuje (a one često strogo prate takvo vodstvo) da će buduće reforme, posebice puna liberalizacija i privatizacija, same učiniti sve. Kasnije, zbog nepoduzimanja ovih reformi, odgodu strukturnih reformi krivi se za "neočekivan" loš rezultat. I ako ne postoji način da se ove reforme ubrzaju zahvaljujući političkim i socijalnim ograničenjima, tada su vanjski utjecaji izgovor za propast vis-a-vis politike rasta. Iz ovog kuta financijska kriza u Rusiji između 1998. g i 2000. g. dobro je došla kao spas mnogim vladama tranzicijskih zemalja, kao i njihovi strani institucionalni i individualni savjetnici, koji su jako dobro poslužili kao žrtvena janjad.

Druga grupa koja periodično napreduje do "pobjednika" doći će iz manje razvijenih post-socijalističkih ekonomija, koji doslovno hvataju korak sa svojim naprednijim susjedima. Ako ove zemlje iskoriste prednosti strane pomoći, koja u nekim slučajevima nije beznačajna (primjerice u Albaniji i Bosni i Hercegovini), njihova gospodarstva mogu brzo napredovati. Ovo se desilo tijekom prvog desetljeća tranzicije, i češće će se javljati tijekom idućih desetljeća. Bosna i Hercegovina imala je neobičnu, lebdeću stopu rasta od preko 40% u prosjeku 1996-98., ali tako je bilo zahvaljujući tome što je poslijeratni oporavak u cijelosti bio financiran vanjskim izvorima, uglavnom subvencijama. Albanija je 1993-96. g. imala prosječnu stopu rasta od 9.2%. U Gruziji je 1996-97. BDP povećan za 10.2% godišnje. Slično je bilo i u Azerbejdžanu sa prosječnom stopom rasta od 7.9% u razdoblju 1997-98. g.

Međutim, svi ovi polovični catching-up procesi postaju neodrživi u kombinaciji sa slabim osnovama, lošim institucijama, nedosljednom politikom i negativnim vanjskim utjecajima. Ali nadamo se da će se situacija opet promijeniti, ovog puta u pravom smjeru. Za ove druge zemlje već su predviđene vrlo visoke stope rasta za rane 2000-te i to ne bez razloga. Sve one u isto vrijeme – zajedno sa Jugoslavijom koja se oporavlja od devastacije iz 1999. g. – mogu prijeći u "pobjednike" (vidi Tablicu 7). Čak ako se ovo još jednom i ponovi, neće zadugo biti garancija brzog rasta. Zahtijevat će aktivno provođenje politike, pravilno koordiniranu sa strukturnim reformama i razvojnom strategijom.

Računanje objašnjava male razlike vis-a-vis toga zašto se stopa rasta povećava dugoročno. Kada uzmemo u obzir slijedećih pedeset godina, samo jedan postotak razlike između 3% i 4% godišnje stope rasta kumulativnoj osnovi dodaje 272%. Ovo je dovoljno za hvatanje koraka i smanjenje velike razlike. Na primjer, ako zemlja kao što je Mađarska počne sa trenutnim BDP-om od oko $5,500 (po tekućem tečaju) i može ga održati idućih 50 godina na stopi rasta od 4%, to će BDP povećati na $39,000. To je više od današnjeg BDP-a u Sjedinjenim Američkim Državama. Ako mađarski BDP raste za samo 3% u sljedećih pet desetljeća, tada će u 2050. g. dohodak per capita biti "samo" oko $24,000.[11] Ovo nije dovoljno za hvatanje koraka s promjenjivim prosjekom zemalja EZ-e, zato što će do tada on prekoračiti $50,000 – čak i ako će tijekom slijedećih 50 godina rasti

Grafikon 3. Hvatanje koraka s razvijenim zemljama

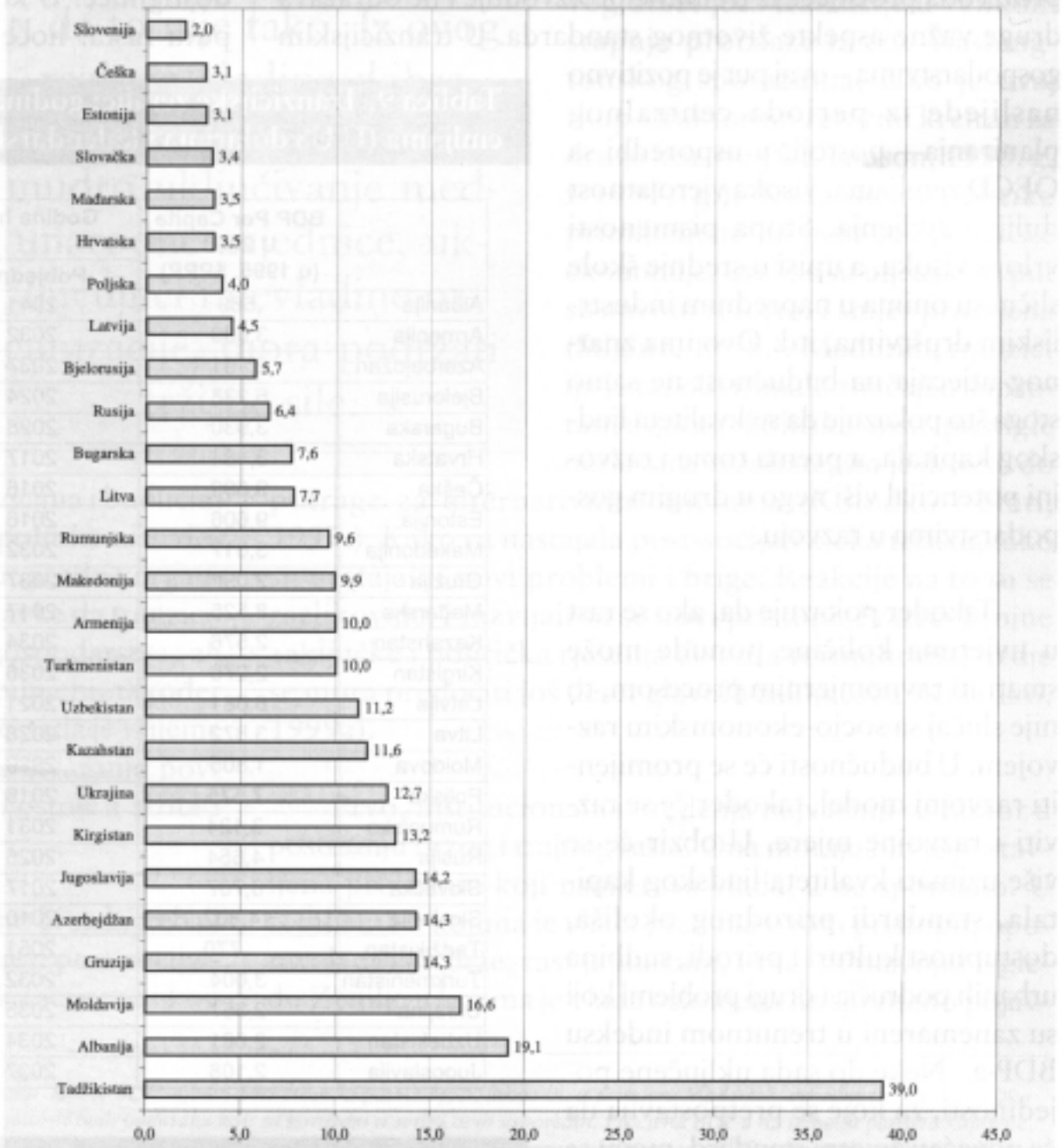

koliko se puta BDP p/c mora povećati da bi se uhvatio korak s razvijenim zemljama

samo 2% godišnje. Prema tome, jedan postotak zaista čini razliku. I kada u obzir uzmemo višu stopu vjerojatnog rasta, razlika postaje veća.

Kakav će u određenoj zemlji BDP biti u budućnosti, ovisi o njegovoj vrijednosti na početku 2000. g. i o tempu rasta tijekom idućih desetljeća. Ako pretpostavimo da je BDP per capita, na osnovi pariteta kupovne moći, u najnaprednijim industrijskim zemljama oko $30,000, koliko se puta mora povećati razina BDP-a u tranzicijskim zemljama da bi dosegla ovaj nivo? U ovom slučaju prilično je velik spektar faktora umnožavanja: od oko dva puta u slučaju najnaprednijih post-socijalističkih gospodarstava, a to je Slovenija sa BDP-om per capita od oko $14,800, do čak 39 puta u slučaju najnerazvijenijih zemalja, kao Tadžikistan sa BDP-om per capita od oko $770. Dok samo za osam zemalja omjer nije veći od 5:1, za 12 slučajeva se vjeruje da je on 10:1 (Grafikon 3).

Zapravo, mnoge post-socijalističke zemlje ne zaostaju jako za zemljama s najvišim BDP-om per capita, kao što pokazuju podaci BDP-a za OECD zemlje. Veličina domaćeg proizvoda proistječe iz trenutne proizvodnje i ne odražava druge važne aspekte životnog standarda. U tranzicijskim gospodarstvima – ovaj put je pozitivno naslijeđe iz perioda centralnog planiranja – postoji, u usporedbi sa OECD zemljama, visoka vjerojatnost duljine življenja. Stopa pismenosti vrlo je visoka, a upisi u srednje škole slični su onima u naprednim industrijskim društvima, itd. Ovo ima znatnog utjecaja na budućnost ne samo stoga što pokazuje da su kvaliteta ljudskog kapitala, a prema tome i razvojni potencijal viši nego u drugim gospodarstvima u razvoju.

Također pokazuje da, ako se rast u uvjetima količine ponude može smatrati ravnomjernim procesom, to nije slučaj sa socio-ekonomskim razvojem. U budućnosti će se promijeniti razvojni model, također će se razviti i razvojne mjere. U obzir će se više uzimati kvaliteta ljudskog kapitala, standardi prirodnog okoliša, dostupnost kulturi i prirodi, sudbina urbanih područja i drugi problemi koji su zanemareni u trenutnom indeksu BDP-a. Neke do sada uključene pojedinosti, za koje se pretpostavlja da će povećati životni standard, mogu se za neko vrijeme smatrati i preprekama. Stoga, catching-up proces može zahtijevati i manje vremena nego što se čini potrebnim gledano kroz prizmu hvatanja koraka s količinom outputa.

Bilo bi razumnije da se u svrhu hvatanja koraka dugoročno održava stabilna, a ipak visoka stopa rasta, nego pokušavati maksimizaciju tijekom unaprijed određenog vremenskog perioda, koji će se brže približiti svojoj gornjoj granici nego je očekivano. U tom slučaju, zahvaljujući uključenom riziku i mogućnosti destabiliziranja gospodarstva i posljedično tome njegovog usporavanja, pa makar i za samo par godina, konačni rezultat bi mogao biti manje impresivan. Drugim riječima, bolja je strategija biti cijelo vrijeme "dobitnik" nego kratko vrijeme biti "pobjednik", ali po cijenu kasnijeg prelaska u "uravnotežene", ili moguće u "zaostale".

Kao posljedica ovih okolnosti, pojedine post-socijalističke zemlje moći će dostići razinu proizvodnje razvijenog svijeta, iako u različitim godinama. Naravno, i druge su zemlje gospodarstva u razvoju, pa se na catching-up proces treba gledati kao na dostignuće napretka. Ipak bi postizanje trenutne proizvodne razine vodećih u svijetu bilo pravo dostignuće. U kojoj bi se godini to moglo zbiti? Ovisi o putu rasta: hoće li tranzicijska gospodarstva biti sličnija

Tablica 9. Tranzicijske zemlje: godina hvatanja koraka s razvijenim emljama (U US dolarima i kalendarskoj godini)

	BDP Per Capita U 2000 (u 1995. $PPP)	Godina hvatanja koraka sa BDP-om Per Capita od 30,000 $PPP		
		Pobjednik	Dobitnik	Uravnotežen
Albanija	,569	2041	2060	2100
Armenija	3,009	2032	2047	2078
Azerbejdžan	2,101	2037	2055	2090
Bjelorusija	5,238	2024	2036	2059
Bugarska	3,930	2028	2042	2069
Hrvatska	8,484	2017	2026	2042
Češka	9,699	2016	2023	2038
Estonija	9,606	2016	2023	2038
Makedonija	3,017	2032	2047	2077
Gruzija	2,099	2037	2055	2090
Mađarska	8,525	2017	2026	2042
Kazahstan	2,576	2034	2050	2083
Kirgistan	2,279	2036	2053	2087
Latvija	6,681	2021	2031	2051
Litva	3,872	2028	2042	2069
Moldova	1,805	2039	2058	2095
Poljska	7,575	2019	2028	2047
Rumunjska	3,124	2031	2046	2076
Rusija	4,654	2026	2038	2063
Slovačka	8,707	2017	2025	2041
Slovenija	14,802	2010	2014	2024
Tadžikistan	770	2051	2075	2124
Turkmenistan	3,004	2032	2047	2078
Ukrajina	2,357	2035	2052	2086
Uzbekistan	2,681	2034	2048	2082
Jugoslavija	2,108	2037	2055	2090

Izvori: 2000 BDP per capita iz PlanEcon-a 1999a i 1999b. Prognoze su samostalni autorovi proračuni.

"pobjednicima" ili "uravnoteženima"? "Zaostali" se naravno ne računaju (Tablica 9).

Svi ovi putevi pokazuju kolika se razlika mora premostiti da bi se dostigla i smanjila razlika u razvoju. Ova se razlika povećavala, ne samo tijekom proteklog vremena, već se nažalost još više produbila tijekom zadnjeg desetljeća 20. stoljeća. Razlika se ne može eliminirati u vremenskom periodu od 50 godina, već možda tijekom nekoliko stoljeća, ako i tada. Hvatanje koraka s naprednim industrijskim zemljama nije imperativ za tranzicijska gospodarstva. To je samo opcija i mogućnost koja se može ili ne mora iskoristiti – kao što se toliko puta dogodilo u povijesti čovječanstva.

Post-socijalističke zemlje moraju pokušati pronaći svoj put prema rastu, onakav koji će im omogućiti napredak u catching-up procesu što je više moguće. Jedino to u cijeloj tranziciji ima smisla i može u konačnici sve preokrenuti u uspjeh. Takav uspjeh ovisi o strpljenju, dobroj politici i godinama teškog rada.

IX. Zaključci

Vrijeme je postaviti još jedno bitno pitanje: jesu li prethodne analize i zaključci točni, i posebice jesu li prognoze razumne, budući su toliko puta bile pogrešne u nedavnoj post-socijalističkoj prošlosti? Odgovor se sastoji od tri dijela. Prvo, bilo je mnogo upozorenja i predviđanja usmjerenih prema rizicima i budućim neugodnim događajima, a ipak ih tvorci politike nisu dovoljno uzeli u obzir, uključujući tu i međunarodne organizacije. Drugo, točne su teoretske pretpostavke da tranzicijske zemlje mogu postati brzo rastuća gospodarstva, ali uvjeti za takav početak nisu ranije bili ispunjeni, također zahvaljujući političkim neuspjesima. I treće, sada je vrijeme za racionalan nastavak razvojne politike u stvaranju povoljnih uvjeta, u kojima se rast ubrzava. Postoje i rizici i razlike.

Razlika između onda i sada je u tome što bi sada trebali znati puno više nego na početku, što djeluje u post-socijalističkim gospodarstvima i zašto. Iako rizik ostaje, oni koji sugeriraju pogrešne pretpostavke da razularene tržišne sile mogu postati dominantne i utjecati na potrebne razvojne programe, trebali bi već znati da to nije tako. Iz ovog razloga vladina dobra razvojna strategija i mudro uključivanje međunarodne zajednice, uključujući i nevladine organizacije, mora podržati tržišne sile.

Oni koji sugeriraju pogrešne pretpostavke da razularene tržišne sile mogu postati dominantne i utjecati na potrebne razvojne programe, trebali bi već znati da to nije tako. Iz ovog razloga vladina dobra razvojna strategija i mudro uključivanje međunarodne zajednice, uključujući i nevladine organizacije, mora podržati tržišne sile.

Druga razlika između prije i sada, početkom novog stoljeća je da sva tranzicijska gospodarstva već rastu, mada različitim stopama. Stoga pitanje nije više kako zaustaviti recesiju i depresiju, već kako ubrzati stopu rasta i održati je na najvišem mogućem nivou kroz najduže moguće razdoblje. Uvijek postoji izazov kako to postići unutar okvira specifičnih institucionalnih uređenja i političkog okruženja u ranim post-socijalističkim tržištima i demokracijama. Zanemarivanje ove specifičnosti stvara drugi rizik.

Politike provođene tijekom prvog desetljeća tranzicije u velikom stupnju proizlaze iz tzv. Washingtonskog sporazuma, iako je ovaj skup strukturnih reformi kreiran za druge izazove (Williamson, 1990. g. i 1997. g.). Kada su te politike primijenjene na post-socijalističke ekonomije, uvelike su utjecale na put sustavnih reformi i smjer promjena (Stiglitz, 1998.). Međutim, tranzicija je također imala značajan suprotan utjecaj. Politike nisu postigle očekivane rezultate, što je dovelo do potrage za alternativnim mjerama (Kolodko i Nuti, 1997.). Kako su nastajala post-socijalistička tržišta, tako su nastajali i novi problemi i brige. Reakcije na to su se razlikovale, i razvijali su se novi pristupi. Prateći brojne zaključke i politička rješenja do sada formulirana, ovdje se mora predočiti još deset glavnih zaključaka (Kolodko, 1999a).

Prvo, institucionalna uređenja najvažniji su faktor u postizanju brzog i trajnog rasta. Ona moraju biti uspostavljena procesom koji usmjerava vlada, a ne spontano. U zemljama u kojima je vlada predana ovom pristupu, oporavak dolazi brže, rast je snažniji, i veći su razvojni izgledi. Zemlje u kojima je vlada oslonjena na spontano pojav-

[11] *Međutim, racionalnije je uzeti u obzir svrhu hvatanje koraka kad je BDP mjeren paritetom kupovne moći. Stoga bi, u primjeru Mađarske, vrijednosti bile $57,000 i $35,000. Postoji određena metodološka zabrinutost o pouzdanosti ovih podataka koji su korišteni u svrhu ovih usporedbi. Procjena BDP-a na temelju pariteta kupovne moći mora se uzimati s rezervom, a još više kao zamjena za tranzicijska gospodarstva. Moraju se pokrenuti neke sumnje, ako procjena BDP-a per capita pokazuje da su Estonija i Češka podjednake, ili da je prihod u Bjelorusiji gotovo dvostruko veći od onog u Ukrajini, ili da je BDP per capita u Makedoniji 70% veći od onog u Moldovi. Međutim, ove procjene učinjene su na istim metodološkim temeljima i na sličnim pretpostavkama. Stoga ako postoje – a sigurno postoje – neke greške u ovim procjenama, još je uvijek moguće pouzdati se, s određenim ograničenjima, na ove podatke.*

ljivanje novih institucija, nisu mogle adekvatno izaći na kraj s ovim složenim procesom i zaostajale su vis-a-vis sustavne tranzicije i ekonomskog rasta. Institucionalna izgradnja mora biti postupan proces. Efekti specifičnih inputa u ovaj proces moraju stalno biti praćeni, i politike se redovito moraju prilagođavati i korigirati. Ne smije se oslanjati na iskustva u izobličenim tržišnim gospodarstvima, već se moraju razumjeti posebne osobine povezane s privatizacijom i razvojem kapitalnih tržišta.

Drugo, veličina vlade manje je bitna od kvalitete njezinih politika i načina kako su promjene provedene (Tanzi, 1997.). U tranzicijskim gospodarstvima temeljito restrukturiranje javnog financijskog sustava važnije je nego smanjenje vlade. Fiskalni transferi moraju biti preusmjereni iz nekonkurentnog sektora prema institucionalnoj izgradnji (uključujući promjene kulture i ponašanja) i ulaganjima u ljudski kapital i infrastrukturu. Pokušaji smanjenja vlade kroz smanjenje troškova čine više štete nego koristi u oporavku od tranzicijske recesije i postizanja trajnog i brzog rasta. Čak i ako netko vjeruje da je manja vlada bolja od veće (što je obično istina), smanjenje može dovesti do ekonomskog pada i pogoršanja životnog standarda. Troškovi se ne bi trebali smanjivati samo zbog iluzije fiskalne mudrosti, već se moraju restrukturirati.

Treće, ako su zanemarena institucionalna uređenja i ostavljena spontanom procesu i liberalnim silama tržišta, tada će doći do sistemske praznine i nastupit će "neformalna institucionalizacija". Rastuća korupcija i organizirani kriminal ekstremni su primjeri neformalne institucionalizacije. Ovo su dvije glavne bolesti u zemljama u kojima su liberalizacija i privatizacija započele pod vodstvom loše vlade. Vlade ponekad mogu biti preslabe zato što su prevelike, ali u tranzicijskim gospodarstvima često su slabe iz razloga njihovog prebrzog smanjivanja, prije nego su tržišta u nastajanju i nevladine organizacije mogle od vlade preuzeti bitne funkcije. Čak i kada je cilj smanjenja reduciranje opsega fiskalne redistribucije, tako da se potaknu kapitalne formacije, ulaganje i rast, ne smije se previdjeti činjenica da je borba protiv neformalnih institucija također i skupa. Prerano ili pretemeljito smanjenje vlade može biti nedovoljno snažno za vođenje ove borbe, i tržište se brzo može proširiti unutar neformalnog sektora, dok se poteškoće nagomilavaju u oficijelnom gospodarstvu. Tako, profit pritječe iz neformalnog sektora, dok dohodak pada u formalnom. Profit je ovdje "privatiziran", a gubici su "socijalizirani" u političkom procesu punom negativnih posljedica za budžet i socijalnu politiku.

Četvrto, u tranzicijskim gospodarstvima politike moraju težiti transformiranju i pojednostavljenju pravnog sustava tako da on može služiti tržišnom gospodarstvu. Uspostavljanje i razvoj novih zakona – trgovinski i porezni zakoni, regulacija kapitalnog tržišta, zaštita vlasničkih prava, antitrustovski zakoni, nadzor banaka, zaštita potrošača, zaštita okoline – vrlo su važni i mora im se pridati pažnja prije pune privatizacije državnih dobara. Uređenje pravnog okvira prikladnog za tržišno gospodarstvo mora biti na samom vrhu dnevnog reda međunarodnih financijskih organizacija. To mora biti urgentnija i važnija tema nego što je liberalizacija trgovanja i privatizacija dobara, budući da ovo drugo može doprinijeti trajnom rastu samo kada je osigurano ovo prvo.

Peto, preseljenje funkcija s centralne na lokalnu vlast potrebno je za deregulaciju u post-socijalističkoj ekonomiji. Ovo znači da se mora poduzeti decentralizacija javnog financijskog sustava i da se lokalnim vlastima mora dati financijska samostalnost. Proces preseljenja funkcija sa centralne vlasti mora se podudarati s pojačanjem lokalne vlasti. Na obje razine vlasti mora se gledati kao na dva dijela jednog entiteta, koji je bitan za postupnu institucionalnu izgradnju. Ako lokalne vlasti nisu ojačane, istovremeno s reduciranjem centralne vlasti, tada institucionalno uređenje ne može podržati tržišne sile, a liberalizacija i privatizacija neće moći poboljštati alokaciju kapitala i povećati učinkovitost.

> Tranzicija je po svojoj prirodi i važnosti jedinstven proces, a još više su to tranzicijska recesija, depresija i oporavak.

Šesto, mora se ubrzati razvoj nevladinih organizacija. Međunarodna tehnička i financijska pomoć mora biti provedena u nastojanjima za osposobljavanjem nevladinih organizacija. Zajedno s privatnim sektorom i državom, ove organizacije nezamjenjiv su treći potporanj suvremene tržišne ekonomije i građanskog društva. Širok domet nevladinih organizacija aktivnih u raznim područjima javnog života, nužan je za olakšanje stalnih napetosti između države i društva. Rastući privatni sektor ne može sam popuniti ovu prazninu. Određena područja javnog života ne mogu se osloniti na državu, niti na poslovanju okrenut privatni sektor. Bez institucionalne infrastrukture, koju daju nevladine organizacije, uspješna sustavna promjena i visoko-kvalitetan rast postaje problematičan, i tek nastalo tržišno gospodarstvo i demokracija u post-socijalističkim zemljama ne mogu se pravilno razvijati, pa će i tranzicija biti nepotpuna.

Sedmo, politika dohotka i ujednačen rast vrlo su važni za neprekidan rast i stoga za krajnji uspjeh tranzicije. Budući da je povećanje nejednakosti nezaobilazno tijekom početnih godina tranzicije, država kroz fiskalnu i socijalnu politiku mora igrati aktivnu ulogu u upravljanju disperzijom dohodaka. Izvan određenih granica, raspodjela dohotka sprečava ekspanziju ekonomskih aktivnosti, odgađa oporavak, i usporava ekonomski rast. Znatne nejednakosti sprečavaju važnu institucionalnu i strukturnu reformu.

Osmo, post-socijalistička, tržištno orijentirana tranzicija, zauzima mjesto u kontekstu svjetske globalizacije. Stoga je integracija sa svjetskom ekonomijom nezamjenjiv dio ovog procesa. Time se mora brižno upravljati. Posebna pažnja mora se usmjeriti na kratkoročnu liberalizaciju kapitala, koju moraju pratiti i kontrolirati fiskalne i monetarne vlasti i podržavati međunarodne financijske institucije. Bolje je što kasnije liberalizirati tržište kapitala. Najprije mora dovoljno uznapredovati institucionalna izgradnja, i stabilizacijske mjere moraju već biti učvršćene i stabilne. Tek tada postupno treba liberalizirati financijsko tržište. U suprotnom populacija u mladim demokracijama neće poduprijeti ulazak tržišnih mehanizama ili integraciju sa svjetskom ekonomijom, čak mogu postati i neprijateljski raspoloženi spram ovih mjera.

Deveto, međunarodne bi organizacije trebale podržavati samo globalizaciju, ali bi trebale poticati i regionalnu integraciju i suradnju. Brz i trajan rast zahtijeva izvoznu ekspanziju, koja ovisi o jakim regionalnim vezama. Ovo zahtijeva institucionalnu potporu kroz uvozno-izvozne banke, razmjenu dobara, agencije za kreditno osiguranje itd. Ovo bi trebalo biti glavno usmjerenje institucionalne izgradnje EBRD kroz direktne zajmove i tehničku pomoć. Ovakva vrsta tržišne infrastrukture sada je nerazvijena u tranzicijskim gospodarstvima, i regionalna trgovina i ulaganja u cijeloj zemlji zaostaju za procesom promjena. Ono što bi trebalo biti pokretačka snaga trajnog rasta, sada je zapravo glavna prepreka.

Deseto, Bretton Woods institucije moraju razmotriti svoj politički pristup spram tranzicijskih ekonomija. Dok MMF treba naglašavati financijsku likvidnost, konvertibilnost valute, fiskalnu i monetarnu stabilizaciju, Svjetska banka se mora uglavnom usmjeriti na podržavanje pravednog rasta i trajnog razvoja. Ova dva područja ekonomske politike često su u raskoraku. Postoji tendencija miješanja političkih sredstava i ciljeva, i favoriziranja kratkoročnog ispred dugoročnog razvoja. Donosioci odluka ne bi se smjeli oslanjati samo na stabilizacijsku politiku, nego bi trebali tražiti odgovarajuću ravnotežu između stabilizacijske politike i srednjeročnih i dugoročnih razvojnih strategija. Fiskalna i monetarna politika moraju biti podređene razvojnoj politici – a ne obrnuto. Kriteriji djelovanja Svjetske banke za socioekonomski razvoj postrebni su isto koliko i fiskalni i monetarni kriteriji MMF-a. Uvijek se mora paziti na utjecaj financijskih politika u terminima rasta, alokacije kapitala, distribucije dohotka i mreže socijalne sigurnosti.

Kako se mijenjaju uvjeti i javljaju novi izazovi, tako se i politike u budućnosti moraju korigirati. Zahtjevi za obuhvatnim i mogućim političkim konsenzusom, koji olakšava trajan i brz rast, moraju se nastavljati. Posebice budući da postoji mogućnost sustizanja razvijenih zemalja. Takva se prilika ne bi smjela propustiti.

(prevela: Draženka Ralić Glavaš)

LITERATURA

Alesina, Alberto (1997), "The Political Economy of High and Low Growth," in Boris Pleskovic and Joseph E. Stiglitz (eds), Annual Bank Conference on Development Economics 1996 (Washington: World Bank), 217-37.

Bauer, Tamas (1978), "Investment Cycles in Planned Economies," Acta Economica, xxi, March, 243-60.

Blejer, Mario I., and Marko Skreb (eds.) (2000), "Transition. The First Decade," Kluwer Academic Publishers (forthcoming).

Borensztein, Eduardo and Peter J. Montiel (1991), "Savings, Investment, and Growth in Eastern Europe," in Georg H. Winckler (ed.), Central and Eastern Europe Roads to Growth (Washington: International Monetary Fund and Austrian National Bank), 153-87.

Cohen Daniel (1998), "The Wealth of the World and the Poverty of Nations" (Cambridge: Massachussets Institute of Technology).

EBRD (1997), "Transition Report 1997: Enterprise Performance and Growth," (London: European Bank for Reconstruction and Development).

____ (1999), "Transition Report 1999: Ten years of transition," (London: European Bank for Reconstruction and Development).

Economist (2000), "Ex-Soviet Union. A Ghost Lurks," The Economist, January 29th, p. 60.

Fischer, Stanley, Ratna Sahay, and Carlos A. Vegh (1997). "From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects," in Salvatore Zechinni (ed.), Lessons from the Economic Transition. Central and Eastern Europe in the 1990s, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 79-102.

Gomulka, Stanislaw (1990). "Stabilizacja i wzrost: Polska 1989-2000" ["Stabilization and Growth: Poland 1989-2000"], in Grzegorz W. Kolodko (ed.), Polityka finansowa - nierownowaga - stabilizacja (II) [Financial Policy - Disequilibrium - Stabilization (II)] (Warsaw: Research Institute of Finance), 303-21.

IMF (1991), World Economic Outlook (Washington: International Monetary Fund, May).

____ (1992), World Economic Outlook (Washington: International Monetary Fund, October).

____ (1999), World Economic Outlook, (Washington: International Monetary Fund, October).

Kolodko, Grzegorz W. (1976), "Economic Growth Cycles in the Centrally Planned Economy: The Case of Poland," Working Papers (Warsaw: Institute for Economic Development, Warsaw School of Economics (SGPiS)).

____ (1991). "Inflation Stabilization in Poland: A Year After," Rivista di Politica Economica, 6 (June), 289-330.

____ (1992a), "Economics of Transition: From Shortageflation to Stagflation, the Case of Poland," in Armand Clesse and Rudolf Tökes (eds), Preventing a New East-West Divide: The Economic and Social Imperatives of

the Future Europe (Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft), 172-81.

____ (1992b), "From Output Collapse to Sustainable Growth in Transition Economies: The Fiscal Implications" (Washington: International Monetary Fund, December).

____(1999a), "Ten Years of Postsocialist Transition. Lessons for Policy Reform," Policy Research Working Paper, 2095 (Washington: The World Bank, April).

____ (1999b), "Fiscal Policy and Capital Formation in Transition Economies", EMERGO. Journal of Transforming Economies and Societies, Vol. 6, No. 3 (Summer), 33-62.

____ (1999c), "Equity Issues in Policymaking in Transition Economies," in Vito Tanzi, Ke-young Chu, and Sanjeev Gupta (eds.), Economic Policy and Equity (Washington: International Monetary Fund), 150-88.

____ (1999d), "Transition to a Market Economy and Sustained Growth. Implications for the post-Washington Consensus," Communist and Post-Communist Studies, Vol. 32, No. 3, (September), 233-61.

____ (2000a), "From Shock to Therapy. The Political Economy of Postsocialist Transformation" (Oxford: Oxford University Press).

____ (2000b), "Transition to a Market and Entrepreneurship. The Systemic Factors and Policy Options," Communist and Post-Communist Studies, Vol. 33, No. 2, (June), 271-93.

Kolodko, Grzegorz W. and Walter W. McMahon (1987), "Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach," Kyklos, xl, 2, 176-97.

Kolodko, Grzegorz W., and Domenico M. Nuti (1997), "The Polish Alternative: Old Myths, Hard Facts, and New Strategies in the Successful Transformation of the Polish Economy." Research for Action, 33 (Helsinki: UNU/WIDER).

Kornai, Janos (1986), "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality," Journal of Economic Literature, xxiv, 4, 1, 687-737.

Kozminski, Andrzej K. (1993), "Catching Up? Organizational and Management Change in The Ex-Socialist Block" (Albany: State University of New York Press).

Lavigne, Marie (1999), "The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy," (second edition), Chatham, Kent: Macmillan.

Lucas, Robert E. (1999), "Some Macroeconomics for the 21st Century" (Chicago: University of Chicago, September) mimeo.

Milanovic, Branko (1998), "Income, Inequality, and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy" (Washington: World Bank).

Montes, Manuel, and Vladimir Popov (1999), "The Asian Crisis Turns Global," (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies).

Mundell, Robert A. (1997), "The Great Contractions in Transition Economies", in Blejer, Mario I. and Marko Skreb (eds.), Macroeconomic Stabilization in Transition Economies (London: Cambridge University Press), 73-99.

North, Douglass C. (1997), "The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem," WIDER Annual Lectures, 1 (Helsinki: UNU/WIDER, March).

Nuti, Domenico M. (1992), "Lessons from Stabilization and Reform in Central Eastern Europe," CEC Working Papers, 92 (Brussels: Council of the European Community, May).

PlanEcon (1999a), "Review and Outlook for the Former Soviet Republics," (Washington: PlanEcon, Inc., October).

____ (1999b), "Review and Outlook for the Eastern Europe" (Washington: PlanEcon, Inc., December).

Poznanski, Kazimierz (1996), "Poland's Protracted Transition: Institutional Change and Economic Growth," (Cambridge: Cambridge University Press).

____ (1997), "Comparative Transition Theory: Recession and Recovery in Post-Communist Economies," conference paper presented at "Transition Strategies, Alternatives, and Outcomes," Helsinki: UNU/WIDER, 15-17 (May).

Rodrik, Dani (1999), "The New Global Economy and Developing Countries: Making Openess Work", Washington: Overseas Development Council.

Stiglitz, Joseph E. (1998), "More Instruments and Broader Goals: Moving towards the Post-Washington Consensus," WIDER Annual Lectures, 2 (Helsinki: UNU/WIDER (January)).

Summers, Lawrence (1992), "The Next Decade in Central and Eastern Europe," in Christopher Clague and Gordon C. Rausser (eds.), The Emergence of Market Economies in Eastern Europe, Cambridge, Ma. and Oxford UK: Blackwell, 25-34.

Tanzi, Vito (1997), "Reconsidering the Fiscal Role of Government: The International Perspective," American Economic Review, Vol. 87, No. 2 (May), 164-8.

UNDP (1999), "Human Development Report 1997", New York: Oxford University Press.

Williamson, John (1990), "What Washington Means by Policy Reform", in John Williamson (ed.), Latin American Adjustment: How Much has Happened? (Washington: Institute for International Economics).

____ (1997), "The Washington Consensus Revisited", in Louis Emmerij (ed.), Economic and Social Development into the XXI Century (Washington: Inter-American Development Bank).

World Bank (1997), "Global Economic Prospects and the Developing Countries," (Washington: World Bank).